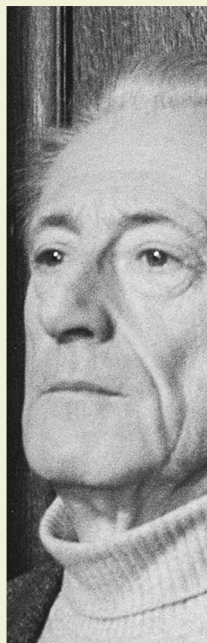

ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ Ξ ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ

*απ' τις γραφειοκρατικές «ουτοπίες» του μοντερνισμού
στο κατώφλι της αυτόνομης πόλης*

Λάζαρος Κολαζής

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΛΑΞΗΣ

Επιβλέπων Καθηγητής : Κωνσταντίνος - Αλκέτας Ουγγρίνης

Αυτονομία ή Βαρβαρότητα

Από τις γραφειοκρατικές «ουτοπίες» του μοντερνισμού
στο κατώφλι της αυτόνομης πόλης

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ακαδημαϊκό Έτος : 2021 - 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9
----------------	---

Κεφάλαιο 1

Ο μοντερνισμός και η γραφειοκρατική κοινωνία

1.1.α Οι πρώτες ουτοπικές προτάσεις	14
1.1.β Μεσοπόλεμος	16
1.1.γ Μεταπολεμικός Μοντερνισμός: Από τα ουτοπικά σχέδια στην υλοποίηση	21
1.2 Κριτική του μοντέρνου κινήματος	22
1.3 Το γραφειοκρατικό φαινόμενο	24
1.4 Κριτική του γραφειοκρατικού φαινομένου	26
Συμπεράσματα	29

Κεφάλαιο 2

Συγκρίσεις της χωρικής θεωρίας του Λεφέβρ με την καστοριαδική οντολογία και το πρόταγμα της Αυτονομίας

2.1 Παραγωγή του χώρου	32
2.2 Καστοριαδική Οντολογία	34
2.3 Το πολιτικό πρόταγμα της Αυτονομίας	37
Συμπεράσματα	41

Κεφάλαιο 3

Η αναζήτηση της χωρικής έκφρασης της Αυτονομίας

3.1 Δικαίωμα στην Πόλη	45
3.2 Το φαινόμενο των κατειλημμένων χώρων	47
Συμπεράσματα	53

Επίλογος

Ολοκληρώνοντας την ερευνητική μου εργασία θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέπων καθηγητή μου κ. Κωνσταντίνο - Αλκέτα Ουγγρίνη για τη συνεργασία και την καθοδήγηση του σε όλη τη διαδικασία εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου για την υποστήριξη, την υπομονή και τη βοήθεια τους όλα αυτά τα χρόνια.

Εισαγωγή

Το δόγμα του Καπιταλιστικού Ρεαλισμού, όπως ονόμασε ο Μάρκ Φίσερ την περίοδο του ύστερου καπιταλισμού, το οποίο εγκαθιδρύθηκε στη δεκαετία του '80 και αποικρυστώνεται στο σλόγκαν της Μάργκκαρετ Θάτσερ ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική», εκφράζει την γενικευμένη αίσθηση ότι ο καπιταλισμός αφενός αποτελεί το μοναδικό βιώσιμο οικονομικό και πολιτικό σύστημα και αφετέρου ότι δεν δύναται κάποιος να φανταστεί μια πιο συνεκτική εναλλακτική πρόταση (Φίσερ, 2015, σ.8).

Από τότε μέχρι και σήμερα, λοιπόν, και ευνοημένος από την κατάρρευση του αντίπαλου δέους, της Ε.Σ.Σ.Δ, ο καπιταλιστικός ρεαλισμός έχει καταφέρει να εγκαθιδρύσει μια «επιχειρηματική οντολογία» (Φίσερ, σ. 30) που διαχέει την μετρησιμότητα, την υπολογισιμότητα και την αποτελεσματικότητα σε κάθε πτυχή της ζωής, αναγορεύει τον ανταγωνισμό σε βασική αρχή των ανθρωπίνων σχέσεων και την επιχείρηση σε κυρίαρχη οργάνωση της ζωής (Kaboom, Τεύχος 6ο, σ. 6).

Από τα έξυπνα κινητά, που μετρούν κάθε βήμα και (προ)καλούν τους χρήστες να σκιαφλώσουν ακόμα περισσότερο στην παγκόσμια κατάταξη βηματισμού, την σχετικά πρόσφατη χρήση του VAR στους ποδοσφαιρικούς αγώνες που υπόσχεται δικαιότερα αποτελέσματα, θυσιάζοντας ωστόσο τον αυθορμητισμό του αθλήματος μέχρι τις ονειρώξεις για έξυπνες πόλεις όπου κάθε σπιθαμή της ιδιωτικής και κοινωνικής ζωής θα αποτελεί ποσοτικοποιημένη πληροφορία, η ιδεολογική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και η μόνιμη πίστη στην ικανότητα της τεχνολογίας να βελτιώνει τη ζωή των ανθρώπων, προσφέροντας ασφάλεια και ευκολία, έχει διαποτίσει κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας, επομένως και του χώρου μέσα στον οποίον αλληλεπιδρούν τα άτομα.

Ωστόσο, αυτή η κατάσταση που περιγράφεται ούτε προέκυψε εν μια νυκτί, ούτε αποτελεί φανταστικό απότοκο (μονάχα) του νεοφιλελευθερισμού. Στην πραγματικότητα, κι όπως θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στη συνέχεια, η σημερινή κατάσταση πρόκειται για την κατάληξη του φανταστικού της αέναης προόδου και της πίστης πως η τεχνολογία είναι σε θέση να επιλύει με ορθολογικό και ουδέτερο, από-πολιτικοποιημένο τρόπο κάθε πρόβλημα που προκύπτει.

Σε αυτό το πλαίσιο των νέων κοινωνικών προκλήσεων, της κρίσης σημασιών και κοινωνικών συγκρούσεων, η σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική και επίκαιρη. Το ενδιαφέρον που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια για την καστοριαδική σκέψη σε ακαδημαϊκό, αλλά πρωτίστως σε κοινωνικό επίπεδο, φανερώνει την επικαιρότητα των στοχασμών του, όπως αυτή ξεδιπλώθηκε στην κριτική του γραφειοκρατικού φαινομένου στην ΕΣΣΔ, αλλά και στη συνέχεια του έργου του με τους προβληματισμούς περί αυτόνομων κοινωνιών και τη δυνατότητα ανάδυσης νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης ακόμα και σε πλαίσια έντονης ετερονομίας. Επομένως, μεγάλο μέρος της παρούσας εργασίας βασίστηκε, αλλά δεν περιορίστηκε, στα γραπτά και τις ιδέες του σπουδαίου Έλληνα στοχαστή.

Αρχικός, σκοπός της εργασίας είναι να αναζητήσει τον τρόπο με τον οποίον το

φανταστικό της προόδου επηρέασε τα ουτοπικά οράματα για τις βιομηχανικές πόλεις του μέλλοντος, όπως αυτές διατυπώθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εκφράστηκαν μέσω του κυρίαρχου αρχιτεκτονικού ρεύματος του αιώνα, τον μοντερνισμό. Έστερα, κι αφού εντοπίσει σημεία τομής ανάμεσα στη χωρική θεωρία του Λεφέβρ και την καστοριαδική οντολογία και συγκλίσεις του προτάγματος της Αυτονομίας με το «δικαίωμα στην πόλη», αναζητά μια εναλλακτική πρόταση που θα φιλαφήσει την χωρική έκφραση της αυτόνομης κοινωνίας, όπως αυτή σκιαγραφείται στα γραπτά του Κορνήλιου Καστοριάδη και του Χένρι Λεφέβρ. Γι' αυτό η εργασία δομείται σε τρία κεφάλαια:

-Στο πρώτο κεφάλαιο, επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή στα ουτοπικά οράματα για το αστικό περιβάλλον, αλλά και στις προτάσεις (υλοποιημένες και μη) από εκφραστές του μοντερνισμού, και κυρίως του Λε Κορμπυζιέ. Στη συνέχεια, ακολουθεί η κριτική στο κίνημα, όπως αυτή εκφράστηκε από την Τζέιν Τζέικομπς και τον Λεφέβρ, αλλά και η παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών της γραφειοκρατίας με σκοπό την ανάδειξη των σημείων τομής που υποδεικνύουν πως παρά τις διαβεβαιώσεις των μοντερνιστών, το κίνημα όχι μόνο δεν ήταν ουδέτερο, αλλά εξέφραζε τις βασικές αρχές της γραφειοκρατικής οργάνωσης.

-Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναζητούνται οι συγκλίσεις ανάμεσα στην Καστοριαδική οντολογία και στη θεωρία του Λεφέβρ για το «δικαίωμα στην πόλη», αλλά και η συνοπτική παρουσίαση του καστοριαδικού προτάγματος της Αυτονομίας, ενώ

-Στο τρίτο κεφάλαιο, αναζητείται το ενδεχόμενο χωρικής έκφρασης του προτάγματος της Αυτονομίας στους χώρους καταλήψεων.

-Η εργασία ολοκληρώνεται με έναν επίλογο, που εντάσσει τις προηγηθείσες διαπιστώσεις μέσα στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν από την εμφάνιση του κορονοϊού και των διαδοχικών καραντινών, θέτοντας ερωτήματα για το μέλλον του δημόσιου χώρου σε συνθήκες αγκυρώσεως νεοφιλελευθεροποίησης.

Κεφάλαιο 1

Ο μοντερνισμός και η γραφειοκρατική κοινωνία

1.1α. Οι πρώτες ουτοπικές προτάσεις

Στη διάρκεια της «μπελ επόχ», της τριακονταετίας που προηγήθηκε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, συντελέστηκαν σημαντικές πολιτισμικές ανατροπές. Η πρόοδος στην επιστήμη και τη φιλοσοφία δεν έγιναν άμεσα αισθητές από τον απλό κόσμο, ωστόσο οι τεχνολογικές εξελίξεις οδήγησαν σε σημαντικές ανακατατάξεις της καθημερινής ζωής. Εντούτοις, η διάθεση για ρήξη με τις καθιερωμένες συμβάσεις φανερώθηκαν εντονότερα από τους καλλιτεχνικούς νεωτερισμούς στις τέχνες του θεάτρου, της ποίησης, της πεζογραφίας και της μουσικής. Η εκ φύσεως συντηρικότερη αρχιτεκτονική υπέκυψε ή καθιστούσε πιο εύπεπτες τις σημαντικότητες καινοτομίες, όπως την θαρραλέα και ειλικρινή χρήση των υλικών, την ασύμμετρη οργάνωση των κατόψεων και των όψεων, αλλά κυρίως την ελεύθερη αναφορά σε ρυθμούς του παρελθόντος και τοπικές αναφορές, μέσω της Αρ Νουβώ (Κονταράτος, 2014, σ. 62). Η αμηχανία των αρχιτεκτόνων εμπρός στο μητροπολιτικό φαινόμενο, καθυστέρησαν την κατάθεση ριζοσπαστικών πολεοδομικών προτάσεων. Η αρχή έγινε μόλις το 1914 με το κείμενο του γερμανού λογοτέχνη Πάουλ Σέερμπαρτ «Γυάλινη Αρχιτεκτονική» και τα σχέδια για μια Νέα Πόλη που παρουσίασε στο Μιλάνο ο νεαρός αρχιτέκτονας Αντόνιο Σαντ Ελία, συνοδευόμενα από ένα “μήνυμα” (Messaggio).

Με το κείμενο που δημοσιεύτηκε στο βερολινέζικο έντυπο *Der Sturm*, ο Σέερμπαρτ ισχυρίζεται ότι ο η αρχιτεκτονική είναι αλληλένδετη με τον πολιτισμό, συνεπώς “αν θέλουμε να ανεβάσουμε τον πολιτισμό μας σε ψηλότερο επίπεδο, είμαστε έτσι κι αλλιώς αναγκασμένοι να αλλάξουμε την αρχιτεκτονική μας” (Κόνραντς, 1977, σσ. 24-25)¹. Η υλοποίηση της αλλαγής που οραματίζεται απαιτεί το πέρασμα από την

1 Κόνραντς, Ο., 1977, *Μανιφέστα και προγράμματα της αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα*, (μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής),

αρχιτεκτονική του τούβλου σε εκείνη του γυαλιού “που αφήνει το φως του ήλιου και του φεγγαριού και των άστρων να μπαίνει στους χώρους που ζούμε όχι μόνο από ένα δυο παράθυρα, αλλά όσο το δυνατόν από περισσότερους τοίχους, που είναι από γυαλί – από χρωματιστό γυαλί” (Κόνραντς, 1977, σ. 24-25).

Σύμφωνα με τους Ταφούρι και Ντάλ Κό, για τον Σέερμπαρτ το γυαλί συμβολίζει τη συλλογική καθαρότητα και προορίζεται να μετατρέψει ολόκληρη τη Γη σε ένα γιγαντιαίο έργο τέχνης. Συνεπώς, για πρώτη φορά, η αρχιτεκτονική δεν αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα, αλλά ως εργαλείο κοινωνικού μετασχηματισμού, αποτελώντας βασική προϋπόθεση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής ουτοπίας του Μοντέρνου Κινήματος.

Αντίθετα, μέσα από τα προοπτικά σκαριφήματά του για τη Νέα Πόλη, ο Σαντ' Ελία οραματίζεται την πόλη ως ένα ενιαίο έργο τέχνης, απολύτως τεχνητό και μηχανοκρατούμενο, με ολοκληρωτική απουσία πράσινων χώρων, ελάχιστες προθέσεις μνημειακότητας και μάλλον ακαθόριστο ρυμοτομικό σύστημα. Ακόμα πιο τολμηρό, όμως, ήταν το μήνυμά με το οποίο ο νεαρός αρχιτέκτονας προλόγιζε την έκθεση όπου παρουσιάστηκαν τα σχέδιά του. Εκεί, υπογράμμιζε για πρώτη φορά την επιτακτική ανάγκη για μια αρχιτεκτονική υπολογιστική, απλή και τολμηρή, κατασκευασμένη από τα νέα υλικά «που επιτρέπουν την ανώτατη δυνατή ελαστικότητα και ελαφρότητα», την απαλλάσσουν από τους περιορισμούς για ιστορική συνέχεια και η οποία εμπνέεται από τον «σύγχρονο μηχανικό κόσμο» προκειμένου να αποτελέσει την ωραιότερη έκφρασή του (Κονταράτος, 2014, σ.66).

Το ουτοπικό όραμα του Σαντ' Ελίας για την σύγχρονη πολεοδομία γοήτευσε τον ηγέτη των φουτουριστών, Μαριέττι, ο οποίος, αφού πρόσθεσε μερικές διέξοδοι στο «Μήνυμα», το κυκλοφόρησε άμεσα ως φυλλάδιο και ύστερα το δημοσίευσε στο περιοδικό *Lacerba*. Εντούτοις, παρ' ό,τι το όραμα του Σαντ' Ελίας είναι αδύνατο να αποτιμηθεί δίχως τη φουτουριστική ιδεολογία να το πλαισιώνει, είναι γεγονός πως εκείνος παρέμεινε κατά βάθος ένας τυπικός ρασιοναλιστής, παθιασμένος με την ουτοπική ευταξία. Το γεγονός αυτό να μην του στερεί τον χαρακτηρισμό ως γνήσιο εκφραστή του φουτουριστικού πνεύματος, αλλά ενισχύει τον καθοριστικό ρόλο του έργου του για τη διαμόρφωση το πολεοδομικού μοντερνισμού που θα ακολουθήσει.

Αθήνα, Επίκουρος. Αναφέρεται στο Κονταράτος, 2014, σ.63.

1.1β. Μεσοπόλεμος

Στον απόηχο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου συντελέστηκαν σημαντικές κοινωνικοπολιτικές αναταραχές: νέα κράτη έθνη αναδύθηκαν στη θέση αυτοκρατορικών συστημάτων που μόλις είχαν καταρρεύσει και σε συνδυασμό με την οικονομική ύφεση που προέκυψε, δημιουργήθηκαν οι ευνοϊκές συνθήκες για την περαιτέρω ανάπτυξη της ουτοπικής σκέψης για μετασχηματισμό της κοινωνίας απο οργανώσεις και κόμματα ολόκληρου του πολιτικού φάσματος (βλ. Φουτουρισμό). Στην ουτοπική νοοτροπία των πρωτοποριών των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων εντοπίζονταν τα πιο αντικρουόμενα ιδεολογήματα: ο μυστικισμός με τον θαυμασμό για τα σύγχρονα επιστημονικά και τεχνικά επιτεύγματα, η νοσταλγία των προκαπιταλιστικών χρόνων με τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό, η πίστη στις λαϊκές δυνάμεις και η προσμονή για μια νέα συλλογικότητα με τη ρομαντική έξαρση της εκκεντρικότητας του καλλιτέχνη. Γι' αυτό και τα “υπέροχα”, εκστατικά οράματα τους για την πόλη του μέλλοντος παρέμεναν ακαθόριστα, με μόνη τη λαμπρότητα τους να αχνοφέγγει στις ρητορικές φράσεις των μανιφέστων ή και στην εμβληματική εκφραστικότητα κάποιων σχεδιασμάτων που υπαινίσσονταν μια “κρυσταλλική” ή “οργανική” μορφοπλασία (Κονταράτος, 2014, σ. 80).

Ρωσία

Η Οκτωβριανή Επανάσταση δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για την κοινωνικοπολιτική δραστηριοποίηση των νέων δημιουργών στη Ρωσία, οι οποίοι δεν άργησαν να αγκιαλάσουν την ιδέα της τάξης. Χαρακτηριστικά, ο Ανατόλι Λουνάτσκι γράφει στο άρθρο του «Επανάσταση και Τέχνη»: «Σιεφτείτε μόνο τον χαρακτήρα που θα λάβουν οι εορταστικές μας εκδηλώσεις όταν, μέσω μιας Γενικής Στρατιωτικής Εκπαίδευσης, δημιουργήσουμε ρυθμικά κινούμενες μάζες χιλιάδων ή δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων – όχι απλώς ένα πλήθος, αλλά ένα αυστηρά ρυθμισμένο, συλλογικό, ειρηνικό στρατό που διακατέχεται από μια συγκεκριμένη ιδέα» (Ρωσική πρωτοπορία 1910-1930)². Σε αντίστοιχο πνεύμα, ο Ελ Λισίτσκι³ θα επεκτείνει το σουπρεμασιστικό ιδεώδες, κάνοντας αναφορά σε μια «παγκόσμια ανακατασκευή», υποστηρίζοντας πως η νέα πόλη θα πάψει να είναι χαοτική, εκπληρώνοντας το καθήκον της για ρυθμική διευθέτηση του χώρου και του χρόνου με την υιοθέτηση της λογικής

2 Ρώσικη Πρωτοπορία 1919-1930. Η συλλογή Γ. Κωστάκη / *Russian Avant-Garde 1919-1930. The G. Costakis Collection* (έκτομος κατάλογος ομώνυμης έκθεσης, επιμ. Άννα Καρέτση), Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου / Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 1995. Αναφέρεται στο Κονταράτος, σ. 80.

3 Ρώσος καλλιτέχνης, σχεδιαστής, φωτογράφος και αρχιτέκτονας, από τους σημαντικότερους του μοντέρνου κινήματος και σημαντικός εκπρόσωπος της ρωσικής πρωτοπορίας. Μαζί με τον μέντορά του, τον Καζίμιρ Μαλέβιτς, συνέβαλε στην ανάπτυξη του σουπρεματισμού. Πηγή Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Anatoly_Lunacharsky

και ξειάθαρης οργάνωση της κυψέλης (Thames & Hudson, 1988, σσ. 155-156)⁴.

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος βύθισε τη χώρα σε οικονομική δυσπραγία, αποτελώντας τροχοπέδι στην προώθηση τολμηρών οικονομικών και πολεοδομικών προγραμμάτων, οπότε σε πρώτη φάση μονάχα πρωτοποριακοί εικαστικοί έκαναν προτάσεις για μια πραγματικά νέα αρχιτεκτονική και πόλη. Ο θεωρητής του κονστρουκτιβισμού Βλαντιμίρ Τάτλιν συλλαμβάνει το απραγματοποίητο Μνημείο για την Γ' Διεθνή, την σπουδαιότερη έκφανση εκείνης της περιόδου, ένα ιδεατό παράδειγμα μνημείου-μηχανής, ικανού να στέκεται ως «κορόνα της πόλης», όπου ο συμβολισμός και η χρησιμότητα συνδυάζονται αρμονικά με τη μοντέρνα μορφολογία. Η ιδέα της εγγυημένης από την Επανάσταση προόδου συμβολιζόταν από τα μεταλλικά δικτυώματα που ανέβαιναν σπειροειδώς γύρω από έναν κεκλιμένο άξονα, ενώ η τέλεση καθοριστικών δραστηριοτήτων για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, εκφράζονταν από τους γυάλινους όγκους στο εσωτερικό του πύργου, οι οποίοι προοριζόνταν για τη φιλοξενία διάφορων χρήσεων (Κονταράτος, 2014, σσ.119-120).

Η ολοκλήρωση του εμφυλίου πολέμου και η εφαρμογή της ΝΕΠ (Νέα Οικονομική Πολιτική), ανέδειξε τον κονστρουκτιβισμό ως μια από τις πλέον ενδιαφέρουσες εκφάνσεις του Μοντέρνου Κινήματος, από τον οποίο πλαισιώθηκε ιδεολογικά ο αναδυόμενος, κοινωνικοπολιτικά στρατευμένος αρχιτεκτονικός και πολεοδομικός ουτοπισμός. Πλέον, όπως αναφέρει και ο Αλεξέι Γιαν, οι επιπόλαιες, τυχαίες επιλογές, οι τυφλές προτιμήσεις και οι αισθητικές αυθαιρεσίες παραμερίζονται και βασικό κριτήριο αποτελεί η τεχνική και η λειτουργική σκοπιά τους, αναδεικνύοντας έτσι ως ιδανική «υλική κατασκευή» τη μηχανή.

Εντούτοις, η αρχιτεκτονική πρωτοπορία σηματοδότησε από ανταγωνισμούς, έχοντας στο επίκεντρο τον θεωρητικό προβληματισμό για τη σοσιαλιστική πόλη. Η ένταση κορυφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '20 με την διένεξη μεταξύ των «πολεοδομιστών» και των «αποπολεοδομιστών». Οι πρώτοι, με κύριο εκφραστή τους τον οικονομολόγο Λεονίντ Σαμπσόβιτς, υποστήριζαν την ιδέα του αστικοβιομηχανικού κέντρου, θεωρώντας πως στον σοσιαλιστικό τρόπο ζωής, ο μόνος απαραίτητος ιδιωτικός χώρος είναι ένα κελί 5-6 τ.μ. Για εκείνους, η σοβιετική πόλη έπρεπε να διαθέτει πολυάριθμες Ντομ-Κομμούνες, δηλαδή κατοικίες-κοινότητες με μεγάλο αριθμό διαμερισμάτων και πληθώρα κοινών εξυπηρετήσεων, οι οποίες θα συνδυάζονταν και από άλλους «κοινωνικούς πυκνωτές». Διεσπαρμένες στο σύνολο του σοβιετικού εδάφους, αυτές οι πόλεις των 40 ή 50 χιλιάδων δεν θα διέθεταν κέντρο, περιφέρεια ή γειτονιά, οδηγώντας έτσι στην υπέρβαση του διπόλου πόλης και υπαίθρου, κάνοντας τελικά πράξη το στόχο του Ένγκελς για τη σοσιαλιστική κοινωνία (Κονταράτος, 2014, σσ.127-128).

Στον αντίποδα των «πολεοδομιστών», οι προτάσεις των οποίων δεν υπολείπονταν σε κάτι από τις ρασιοναλιστικές ιδέες που πρότειναν οι δυτικοευρωπαίοι ομότεχνοί τους, οι «αποπολεοδομιστές» απέρριπταν την ιδέα της μικρής ή μεγάλης πόλης,

4 Thames & Hudson, 1988, *Russian Art of the Avant-Garde. Theory and Criticism 1902-1934* (επιμ. και μτφρ. John E. Bowl), σσ. 153-158. Αναφέρεται στο Κονταράτος, 2014, σ.80

υπερασπίζονταν τον διασκορπισμό της κατοικίας και της βιομηχανίας στην αχανή ρωσική ύπαιθρο, ενώ αντικαθιστούσαν τη γιγαντιαία Ντομ-Κομμούνα με ελεύθερα συγκροτημένες ομάδες μικρών μονοκατοικιών, κατασκευασμένες από φθηνά υλικά και με τη δυνατότητα τροποποίησης ή μεταφοράς σε άλλες θέσεις, ανάλογα με τις ανάγκες (Κονταράτος, 2014, σ. 128)⁵.

Ευρώπη

Στη Γερμανία, παρ' ότι η άνοδος της δεξιάς ευνοήθηκε από την πολιτική κρίση, η πίστη της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας στην προοπτική ενός «καλύτερου κόσμου» διεσώθηκε χάρη στη πολιτική δράση των εργατών, με τους εξπρεσιονιστές να αναδεικνύονται στους βασικότερους εκφραστές αυτών των προσδοκιών. Οι αναζητήσεις μιας αρχιτεκτονικής ικανής να συμβολίσει και να ενισχύσει τη νέα συλλογικότητα αντανακλάται στο όραμα για ένα κορυφαίο κτίσμα του σοσιαλιστικού μέλλοντος με τη σχολή του Μπάουχαους να μετατρέπεται σε φορέα αυτών των ιδεωδών. Χαρακτηριστικός είναι ο «καθεδρικός ναός του μέλλοντος», μια πρόταση του Γκρόπιους, ο οποίος «θα υψωθεί από εκατομμύρια χέρια τεχνιτών στον ουρανό σαν κρυστάλλινο σύμβολο μιας νέας μελλοντικής πίστης» (Κόνραντς, 1977, σσ. 39, 42, 43-44)⁶. Αντίστοιχα, το 1919 προτάθηκε η Κορόνα της Πόλης από τον Τάουτ. Εκκινώντας από την πεποίθηση πως οι πολεοδομικές αρχές των κηπουπόλεων και των συγκροτημάτων κατοικίας είχαν ως αποτέλεσμα μια ατελή πόλη, πρότεινε την κατασκευή ενός ισχυρού κεντρικού στοιχείου, υψωμένου πάνω από την πόλη και με μορφή κρυστάλλινου πύργου. Ένα χρόνο αργότερα, και εμφανώς επηρεασμένος από τις ιδέες του Κροπότκιν, υποστήριξε την αντικατάσταση των πόλεων από διάσπαρτες μικρές και αυτόνομες κοινότητες, ενώ σε μια ακόμη ενδεικτική πρόταση εκείνης της περιόδου έκανε λόγο για έναν πρότυπο αγροτικό οικισμό με την πρόβλεψη τριών χωριστών τομέων κατοικίας για ισάριθμες κατηγορίες κατοίκων.

Σταδιακά, όμως, οι ιδέες της μηχανικής παραγωγής, της λειτουργικότητας, της τυποποίησης και των στοιχειακών μορφών άρχισαν να κυριαρχούν στη σχολή του Μπάουχαους, με τον ορθολογισμό να κάνει αισθητή την παρουσία του και στις διάφορες ορθολογικές πολεοδομικές προτάσεις Γερμανών πρωτοποριακών αρχιτεκτόνων. Το 1924, ο μετέπειτα καθηγητής του Μπάουχαους, Λούντβιχ Χίλμπερσάιμερ σχεδιάζει την Πόλη με τις Υψηλές Πολυκατοικίες, η οποία διατάσσεται με μια μηχανιστική

5 Το Μοντέρνο Κίνημα άρχισε να εκλείπει στην ΕΣΣΔ από το 1932 και ύστερα, αφού η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών απέρριψε τις ριζοσπαστικές προτάσεις της αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας, οπότε το ενδιαφέρον της αρχιτεκτονικής στράφηκε σ' έναν εκτός τόπου και χρόνου εκλεκτικισμό, ο οποίος κυριάρχησε μέχρι τη δεκαετία του 1950, ενώ η ενταγμένη στο τέταρτο Πενταετές Σχέδιο, μεσοπολεμική ανοικοδόμηση της χώρας, κατέληξε απόλυτα ελεγχόμενη από την κεντρική εξουσία (Κονταράτος, σ. 148).

6 Κόνραντς, Ο., 1977, *Μανιφέστα και προγράμματα της αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα*, (μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής), Αθήνα, Επίκουρος. Αναφέρεται στο Κονταράτος, 2014. Αναφέρεται στο Κονταράτος, 2014, σ. 76)

λογική, ώστε να επιτυγχάνεται η μέγιστη δυνατή εκμετάλλευση της αστικής γης, να ελαχιστοποιείται η απόσταση μεταξύ των κατοικιών και των χώρων εργασίας, αλλά και να διαχωρίζεται η κυκλοφορία πεζών και τροχοφόρων (Κονταράτος, 2014, σ. 104). Μάλιστα, όσο δίδασκε στο Μπάουχαους πρότεινε τη συγκεκριμένη πρόταση για εφαρμογή στην πολεοδόμηση μιας Βερολινέζικης συνοικίας. Ακόμα νωρίτερα, το 1919, οι αναζητήσεις του για την ελάχιστη δυνατή κατοικία (Existenminimum) και τις απόπειρες ορθογώνισης του προτύπου της κηπούπολης-δορυφόρου εξέφρασαν το ενδιαφέρον του προς τον ακραίο ορθολογισμό, ενώ το 1927 υποστήριζε θεωρητικά την ιδέα μιας λειτουργικά ολοκληρωμένης και συμπαγούς μητροπόλης, στην οποία «έναν στο έπακρο εντατικοποιημένος ρυθμός ζωής καταπνίγει πολύ γρήγορα κάθε τοπικό και ατομικό στοιχείο». Την ίδια περίπου περίοδο, ο επίσης καθηγητής στο Μπάουχαους, Τέο βάν Ντούσπερχ, παρουσίασε μαζί με τον Κορνέλις βάν Έιστερν το αξονομετρικό σχέδιο για μια Πόλη Κυκλοφορίας. Τα δωδεκαώροφα, τετραγωνικά κτίρια, ισαπέχουν και κατά τις δύο κατευθύνσεις και υψώνονται στηριζόμενα μονάχα σε προεξέχοντες γωνιακούς πυργίσκους ανεγκυστήρων, προκειμένου να είναι εφικτή στο έδαφος η κυκλοφορία και η στάθμευση αυτοκινήτων.

Στην Ολλανδία, ιδρύθηκε το 1917 γύρω από το ομώνυμο περιοδικό, η ομάδα καλλιτεχνών και αρχιτεκτόνων De Stijl, διακηρύσσοντας την ανάγκη συλλογικής δράσης, την υπεροχή του γενικού έναντι του ατομικού και την «κατάργηση του διαχωρισμού τέχνης και ζωής», κι έχοντας ως κεντρικό αίτημά της την καθιέρωση μιας νέας αντικειμενικής αισθητικής, βασισμένης στη νομοτελή σύνταξη στοιχειικών και καθαρών μορφών” (Κονταράτος, 2014, σ.72). Σε μεγάλο βαθμό, οι ιδέες του κινήματος καθορίστηκαν από τον Μπέρλαχε (Κονταράτος, 2014, σ. 84), ο οποίος στο δοκίμιό του Βάσεις και εξέλιξη της αρχιτεκτονικής υποστηρίζει πως η γεωμετρία δεν είναι μόνο χρήσιμη, αλλά απολύτως αναγκαία για την καλλιτεχνική δημιουργία, για να αναρωτηθεί στη συνέχεια για ποιο λόγο η αρχιτεκτονική δεν συντίθεται με γεωμετρικούς νόμους.

Ανάλογο ενδιαφέρον για γεωμετρική καθαρότητα πρόδιδε και το πουριστικό μανιφέστο που συνόδευσε μια παριζιάνικη έκθεση ζωγραφικής των Αμεντέ Οζανφάν και Σάρλ – Εντουάρ Ζαννερέ. Ο δεύτερος, με το ψευδώνυμο Λε Κορμπυζιέ, δεν θα αργούσε να αναδειχθεί σε έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Μοντέρνου Κινήματος και των ιδεών του. Άλλωστε, ήδη από το 1920 έγραφε στο πρώτο τεύχος του L'Esprit nouveau, ότι ο μηχανικός «εμπνευσμένος από το νόμο της οικονομίας και οδηγούμενος από τον υπολογισμό, μας φέρνει σε συμφωνία με τους νόμους του σύμπαντος», ο αρχιτέκτονας, «με τη διάταξη των μορφών, υλοποιεί μια τάξη που είναι καθαρή δημιουργία του σύμπαντος του», για να συμπληρώσει αργότερα ότι «με τις σχέσεις που δημιουργεί, ξυπνάει μέσα μας βαθύ απόηχο, μας δίνει το μέτρο μιας τάξης που αισθάνεσαι ότι βρίσκεται σε συμφωνία με εκείνη του κόσμου»

(Le Corbusier, 2005)⁷. Ωστόσο, η εμμονική του σχέση με την μαθηματική έννοια της αρμονίας, την οποία όχι μόνο θεωρούσε ως τη νομιμότερη έφεση της μοντέρνας νοοτροπίας, αλλά και τον μοναδικό τρόπο αποφυγής των «άτακτων και σπασμωδικών παρορμήσεων του ρομαντισμού», εκφράστηκε με τον ιδανικότερο τρόπο στην επινόηση του Modulor. Τούτη η διπλή ανθρωπομετρική κλίμακα ήταν βασισμένη στην αναλογία της χρυσής τομής και χρησιμοποιήθηκε ως το μετρικό σύστημα για το σχεδιασμό των επόμενων αρχιτεκτονικών του έργων (Κονταράτος, 2014, σ. 85).

Το 1922, παρουσίασε στο Φθινοπωρινό Σαλόνι του Παρισιού, την Σύγχρονη Πόλη, την πρώτη του απόπειρα για σχεδιασμό νέας πόλης, βασισμένη στις «θεμελιακές αρχές» του αποσυμφορημένου αστικού κέντρου και των αυξημένων μέσων κυκλοφορίας και χώρων πρασίνου. Τοποθετημένη σε μια ισόπεδη πεδιάδα, βάση της Σύγχρονης Πόλης αποτελεί ένας τέλει συμμετρικός κίονας οδικών αξόνων με την πρωτοτυπία της πρότασης να εντοπίζεται στη λειτουργία και τη μορφή των κατασκευών που συμπεριέλαβε σε αυτήν ο Λε Κορμπυζιέ, όπως το πολυεπίπεδο σύστημα κυκλοφορίας, αλλά και η ενσωμάτωση ενός διαδρόμου προσγείωσης/απογείωσης αεροπλάνων. Αν και μαζικής κατασκευής, οι κατοικίες διαφοροποιούνταν ανάλογα με τη θέση του ατόμου στην ιεραρχία της παραγωγής και της διοίκησης. Συνεπώς, οι «πολυκατοικίες - επαύλεις» του κέντρου προορίζονταν για την ελίτ, ενώ οι βιομηχανικοί εργάτες θα στεγάζονταν στις προαστιακές κηπουπόλεις (Κονταράτος, 2014, σσ. 88-92).

Υστερα από τρία χρόνια, ο Λε Κορμπυζιέ ακολούθησε μια παρόμοια προσέγγιση στην πρόταση του για ριζική ανάπλαση του κέντρου του Παρισιού, έχοντας ως κεντρικό επιχείρημα πως, σε αντίθεση με την πρόταση του, ο υπάρχον αστικός ιστός αδυνατούσε να ικανοποιήσει τις σύγχρονες απαιτήσεις. Στο σχέδιο Voisin, όπως το ονόμασε, ένα επιχειρηματικό κέντρο με αυτοκινητόδρομους, ουρανοξύστες, συγκροτήματα κατοικιών και χώρους πρασίνου θα αντικαθιστούσε τις υφιστάμενες οικοδομές, ενώ μέρος της παλιάς πόλης θα διατηρούνταν για μουσειακούς λόγους (Κονταράτος, 2014, σ. 95).

Η αποτυχία εύρεσης χρηματοδότησης του φιλόδοξου οράματός του από μεγαλοεπιχειρηματίες σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση του '29, απομάκρυνε τον Λε Κορμπυζιέ από τον καπιταλισμό, στον οποίον έχασε την πίστη του, ωθώντας τον στο ιδιότυπο κίνημα του συνδικαλισμού. Το όραμά του για τη σύγχρονη πόλη ταίριαζε με την ασαφή ιδεολογία του κινήματος που προωθούσε ένα μείγμα αναρχικών και αντιδραστικών ιδεών (Κονταράτος, 2014, σ. 98). Επομένως, το 1935 παρουσίασε ακόμη μια πολεοδομική πρόταση, την Ακτινοβόλα Πόλη (Ville Radieuse). Στο σχέδιο του παρέμειναν τα βασικά γνωρίσματα της Σύγχρονης Πόλης, ωστόσο υιοθετήθηκε μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση ως προς τη χωροθέτηση των ζωνών,

7 Λε Κορμπυζιέ, 2005, *Για μια αρχιτεκτονική*, (μτφρ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης), Αθήνα, Εκκρεμές

με τον αρχιτέκτονα να διευκρινίζει πως οι μελέτες του για την Ακτινοβόλα Πόλη βασίζονταν «σε μια απαραμείωτη, αδιαμφισβήτητη αλήθεια που είναι θεμελιακή για κάθε σχέδιο κοινωνικής οργάνωσης: την ατομική ελευθερία» (Le Corbusier, 1935, σ. 9)⁸. Η Ακτινοβόλα Πόλη προοριζόταν για μια αταξική κοινωνία, συνειδητά πειθαρχημένη στις προβλέψεις ενός ορθολογικά καταρτισμένου σχεδίου από τους πλέον ειδικούς (Κονταράτος, 2014, σ. 101).

1.1γ. Μεταπολεμικός Μοντερνισμός: Από τα ουτοπικά σχέδια στην υλοποίηση

Οι υλικές καταστροφές που άφησε στο πέρασμά του ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η πρόοδος που συντελέστηκε στην οικονομία και την τεχνική, αλλά και οι ραγδαίες και βαθιές κοινωνικές αλλαγές (Κονταράτος, 2014, σ. 168) καθόρισαν ένα πλαίσιο, εντός του οποίου οι ιδέες και τα πρότυπα του μεσοπολεμικού μοντερνισμού έμοιαζαν ιδανικά για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των ζητημάτων, προσφέροντας την ευκαιρία στο κίνημα να καθορίσει την μεταπολεμική δυτική κοινωνία με την αρχιτεκτονική και πολεοδομική επικράτησή του. Εντούτοις, οι προσδοκίες δεν επιβεβαιώθηκαν, αφού οι τολμηρές χειρονομίες των αρχιτεκτόνων, όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί τα προηγούμενα χρόνια, σκόνταψαν στις τοπικές διαφοροποιήσεις, στην μικρή κλίμακα και στις (διαφανείς ή αδιαφανείς) διαδικασίες στις οποίες υπόκεινταν ο σχεδιασμός.

Τελικά, οι ευνοϊκές συνθήκες για την εφαρμογή των μοντερνιστικών ιδεών δόθηκαν σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπου η ανάληψη πρωτοβουλιών μεγάλης κλίμακας και εμβληματικού χαρακτήρα ευνοούνταν από τις ιδιαίτερες πολιτικές συνθήκες (Κονταράτος, 2014, σ. 199). Πιο συγκεκριμένα, στη Τσάντιγκαρ που σχεδίασε ο Λε Κορμπυζιέ ως νέα πρωτεύουσα του Ινδικού κράτους, στη Μπραζίλια των Όσιαρ Νιμάγιερ και Λούισο Κόστ, αλλά και στην Ισλαμαμπάντ, της οποίας το σχεδιασμό ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης.

Και τα τρία πολεοδομικά εγχειρήματα μοιράζονταν κοινά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε γνωστές αρχές της μοντέρνας ορθολογικής πολεοδομίας: προωθήθηκαν από ηγέτες με εκσυγχρονιστικές ιδέες και διευρυμένες εξουσίες, στόχευαν στην οικοδόμηση μιας διοικητικής πρωτεύουσας σε μια απολύτως ελεύθερη τοποθεσία, επιδίωκαν τη διάκριση των κεντρικών λειτουργιών ανώτερου βαθμού από το υπόλοιπο σώμα της πόλης, την χωρική έξαρση και απομόνωση του κέντρου εξουσίας καθώς και χαρακτηρισίζονταν από απόλυτη γεωμετρική τάξη, η οποία διαταρασσόταν μονάχα από ελάχιστα στοιχεία που υποδήλωναν την παρουσία της φύσης (Κονταράτος, 2014, σ. 211).

8 Le Corbusier, 1935, *La Ville Radieuse. Elements d'une Doctrine d'urbanisme pour l'équipement de la Civilisation Machiniste*, Μπουλόν-Μπιγιανκούρ, Éditions de l'Architecture d'Aujourd'hui. Αναφέρεται στο Κονταράτος, 2014, σ. 101

1.2 Κριτική του Μοντέρνου Κινήματος

Αρκετοί κοινωνικοί ερευνητές ασχολήθηκαν με το ζήτημα της επαναστέγασης, ωστόσο τα συμπεράσματά των ερευνών τους συχνά ήταν αντικρουόμενα. Κάποιες υποστήριζαν πως μειώθηκε η νοσηρότητα, βελτιώνοντας τις ενδοοικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις, ενώ άλλες αποκάλυπταν πως η απομάκρυνση των κατοίκων από τις φτωχογειτονιές γεννούσε συναισθήματα οδυνηρά, ισοδύναμα με την απώλεια κάποιου αγαπημένου προσώπου, στερώντας τους την αρκετά νοικοκυρεμένη και κοινωνική ζωή που κρυβόταν πίσω από τις θλιβερές όψεις των παλιών κατοικιών (Κονταράτος, 2014, σ. 238). Επιπλέον, αποδείχθηκε πως η εφαρμογή των μοντερνιστικών δογμάτων από τους ειδήμονες πολεοδόμους και αρχιτέκτονες δημιούργησε ανοικία περιβάλλοντα στα οποία οι χρήστες δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν. Έτσι, ένα συχνό φαινόμενο που παρατηρήθηκε ήταν οι αυθαίρετες επεμβάσεις στη διάθρωση και εμφάνιση των κατοικιών, προκειμένου αυτές να καταστούν βιώσιμες. Μάλλον, το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι το μικρό συγκρότημα εργατικών κατοικιών που σχεδίασε το 1926 ο Λε Κορμπυζιέ στο Πεσσάν, το οποίο αν και συντηρητικότερο σε σχέση με άλλες προτάσεις του αρχιτέκτονα, δεν κάλυψε τις ανάγκες των χρηστών του, ωθώντας τους σε αυτοσχέδιες διορθώσεις, όπως ο φραγμός των ημιυπαίθριων χώρων, η τροποποίηση των κουφωμάτων και η διακόσμηση των εξωτερικών όψεων σύμφωνα με το δικό τους γούστο (Κονταράτος, 2014, σ. 240).

Η δυσπιστία απέναντι στη μοντέρνα πολεοδομία, δεν άργησε να μετατραπεί σε κατά μέτωπο επίθεση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημοσιογράφος Τζέιν Τζέικομπς και το βιβλίο της “Ο θάνατος και η ζωή των μεγάλων αμερικάνικων πόλεων” του 1961. Εκεί, δίχως να εξωραΐζει την παραδοσιακή πόλη, κατηγόρησε το μοντέρνο κίνημα, κυρίως τα πρότυπα της Κηπούπολης και της Ακτινοβόλας Πόλης, ότι αντί να μελετήσει την πραγματική ζωή στο «απέραντο εργαστήριο δοκιμής και σφάλματος» που αποτελούσαν οι πόλεις, επιχείρησε να τις μετατρέψει σε πειθαρχημένα έργα τέχνης, αγνοώντας συστηματικά όλες τις θετικές πλευρές της περίπλοκης και γεμάτης έντασης μητροπολιτικής ζωής, όπως αυτή προέκυπτε από την πληθυσμιακή πυκνότητα, τις μικρές οικοδομικές νησίδες, τους σχετικά μικρούς δρόμους με τα πολυσύχναστα πεζοδρόμια, την ανάμειξη βασικών χρήσεων και τη συνύπαρξη παλαιών και νέων κτιρίων (Κονταράτος, 2014, σσ. 238-239).

Υιοθετώντας αυτή την προσέγγιση, οι εκφραστές του μοντέρνου κινήματος δυσχαίρεναν την αυτενέργεια των κατοίκων και την πιθανή υπέρβαση των επιβαλλόμενων νορμών. Άλλωστε, “όπως σε όλες τις ουτοπίες, το δικαίωμα του να έχει κανείς σχέδια κάποιας σημασίας ανήκε αποκλειστικά στου υπεύθυνους πολεοδόμους” (Jacobs, 1961, σ. 27). Ο πατερναλισμός των πολεοδόμων, προσθέτει η Τζέικομπς, εκδηλώνεται ακόμα περισσότερο στην συμβατική αντιμετώπιση των υποβαθμισμένων περιοχών. Θεωρώντας τους ανθρώπους ανίκανους να κατανοήσουν και να δράσουν προς το συμφέρον τους, κάτι που δεν ισχύει, επιφέρουν απίθανα βαθιές αλλαγές χρησιμοποιώντας τα πιο απίθανα επιφανειακά μέσα (Κονταράτος,

2014, σσ. 284-285).

Ωστόσο, δεν ήταν μονάχα η πατερνλιστική νοοτροπία των πολεοδόμων που αποξένωσε τους κατοίκους από τη διαδικασία παραγωγής του χώρου διαβίωσης, όπως παρατηρεί η Τζέικομπ. Η ραγδαία αστικοβιομηχανική ανάπτυξη του 19^{ου} αιώνα δημιούργησε αιτήματα για μαζική στέγαση των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων που προέκυψαν, ευνοώντας την ανάλυση της κατασκευής των νέων κατοικιών, όχι από τους ίδιους τους κατοίκους, όπως συνέβαινε μέχρι τότε, αλλά από εργοδότες εταιρίες, οικοδομικές επιχειρήσεις ή το κράτος πρόνοιας. Δίχως την ευχέρεια για εξατομίκευση των αναγκών των κατοίκων, οι αρχιτέκτονες πολεοδόμοι που κλήθηκαν να καλύψουν τη στεγαστική ανάγκη στηρίχθηκαν σε γενικά κριτήρια οικονομικότητας, κατοικησιμότητας και σε στατιστικά τεκμηριωμένες κατηγοριοποιήσεις, τα οποία όμως επιδίωξαν να υψώσουν σε ινδάλματα και με μια υπερφίαλη αυτοπεποίθηση να υποστηρίξουν πως δύνανται να συλλαμβάνουν πάντοτε τις καλύτερες από κάθε άποψη λύσεις (Κονταράτος, 2014, σ. 240).

Τα ζητήματα που ανέκειψαν από τη σύγχρονη πολεοδομία δεν άργησαν να πολιτικοποιηθούν από αριστερούς στοχαστές μαρξιστικών ή αναρχικών καταβολών. Ο γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Ανρί Λεφέβρ επιχείρησε την πρώτη συστηματική θεώρηση του σύγχρονου αστικού φαινομένου, έχοντας ως βασική του θέση πως η γενίκευση του εμπορεύματος και της ανταλλακτικής αξίας απειλούν με καταστροφή και υποταγή τη σύγχρονη πόλη. Ακόμα, υποστηρίζει πως οι βιομηχανικές χώρες μετριάζουν και τείνουν να εξαφανίσουν την παλιά προλεταριακή αθλιότητα, αντικαθιστώντας την από την αθλιότητα της κατοικίας με τον κάτοικο να βιώνει την οργανωμένη καθημερινότητα μέσα και χάρη στην γραφειοκρατική οργάνωση της κατευθυνόμενης κατανάλωσης. Η έννοια της κατοικίας που προωθεί ο ορθολογισμός της κρατικής γραφειοκρατίας αποκλείει, σύμφωνα με τον Λεφέβρ, το «κατοικείν», δηλαδή αφαιρεί από το χώρο την πλαστικότητά του, αποτρέπει τη διάπλάσή του και την προσαρμογή του στις συνθήκες ύπαρξης ατόμων και ομάδων (Κονταράτος, 2014, σ.247).

Λόγω των νέων αντιφάσεων που ξεπερνούν το επίπεδο των γνωστών υλικών και ιδεολογικών ανταγωνισμών, ο Λεφέβρ διαβλέπει πως η κοινωνία θα μετασχηματιστεί από βιομηχανική σε «κοινωνία της πόλης», στην οποία οι εργατικοί αγώνες θα ενταθούν με στόχο την επανεγκαθίδρυση εντός της πόλης ενός «βασιλείου της χρήσης». Μέσα από την «κριτική της καθημερινής ζωής», ο γάλλος φιλόσοφος εντοπίζει στον εργαζόμενο κάτοικο και χρήστη την ικανότητα για υπέρβαση των αντιλήψεων που έχουν συνυφανθεί με τη βιομηχανική κοινωνία και τη διεκδίκηση του «δικαιώματος στην πόλη», δηλαδή την επανιδιοποίηση εκείνων των στοιχείων που συνθέτουν την πόλη και από τα οποία βρίσκεται αποξενωμένος.

1.3 Το γραφειοκρατικό φαινόμενο

Ο Μαξ Βέμπερ θεωρεί πως η εξέλιξη της δυτικής ιστορίας και κυρίως η δυτική νεωτερικότητα σηματοδοτεί την ανάδυση της γραφειοκρατίας, αφού τότε εντοπίζεται η εισχώρηση της τεχνολογικής προόδου σε όλο και περισσότερες σφαίρες του κοινωνικού και ατομικού βίου, αντιμετωπίζοντάς τις με μαθηματική λογική, όπου κάθε τι αποτελεί αντικείμενο ακριβή υπολογισμού. Σταδιακά, η κοινωνία άρχισε να στερείται θρησκευτικών και μυστικιστικών νοημάτων, οδηγώντας στην απομάγευση του κόσμου, μεταβάλλοντας παράλληλα τον τρόπο δράσης του δυτικού ανθρώπου, ο οποίος πλέον πράττει σταθμίζοντας τα μέσα και τους στόχους, σε μια προσπάθεια να βρει την αποτελεσματικότερη και οικονομικότερη λύση.

Παράλληλα, από τον γερμανό στοχαστή αναφέρονται και διάφοροι άλλοι παράγοντες της νεωτερικότητας που αποτέλεσαν προϋποθέσεις εμφάνισης και ενδυνάμωσης του γραφειοκρατικού φαινομένου. Αρχικά, κάνει λόγο για την χρηματική οικονομία, η οποία επιτρέποντας τη μισθοδοσία, ευνοεί και προϋποθέτει τόσο ένα ενιαίο και επεκτεινόμενο σύστημα φορολόγησης, όσο και την κατάρτιση ενός ορθολογικού προϋπολογισμού, παράγοντες που αλληλοτροφοδοτούνται με τη γραφειοκρατία. Παράλληλα, η ανάγκη των σύγχρονων κοινωνιών να ανταποκριθούν στην ποσοτική και ποιοτική αύξηση των διοικητικών υποθέσεων, τις έστρεψε στον γραφειοκρατικό τρόπο διεύθυνσης των πραγμάτων, ο οποίος επεκτάθηκε σταδιακά σε όλα τα πεδία της ζωής που προσδιορίζονταν πλέον από τους «μεγάλους αριθμούς» των πληθυσμών του νεωτερικού κράτους. Πλέον, ο εξορθολογισμός, η υπολογισιμότητα, η εξειδίκευση και η υιοθέτηση αφηρημένων ρυθμίσεων αποτελούσαν τα κυριότερα χαρακτηριστικά με τον οποίον τα κράτη οργάνωναν τους μαζικούς στρατούς, την κάλυψη στεγαστικών αναγκών, τη ρύθμιση των δημοσιονομικών, της ασφάλειας, της αστυνόμευσης και της κοινωνικής παραγωγής. Τέλος, τα μέσα κυκλοφορίας και επικοινωνίας που αναπτύχθηκαν αφενός ώθησαν το κράτος στη ρύθμιση, άρα και γραφειοκρατικοποίηση της οργάνωσης και λειτουργίας τους, αφετέρου επέτρεψαν την πρόσβαση σε απρόσιτες μέχρι τότε περιοχές της ζωής με αποτέλεσμα τη μεγάλη συγκεντροποίηση που οδηγεί και προωθείται από τη γραφειοκρατία. Εν ολίγοις, όταν απαιτείται μια κεντρική αρχή, είτε κρατική, είτε ιδιωτική, να διοικήσει πολλές, σύνθετες και εξειδικευμένες υποθέσεις τροφοδοτούνται οι συνθήκες εμφάνισης και επέκτασης της γραφειοκρατίας (Κτενάς, 2017, σσ. 68-70).

Σύμφωνα με τον Μαξ Βέμπερ η γραφειοκρατία (Weber, 2009)⁹:

- Οργανώνεται βασιζόμενη σε διαρκείς υπηρεσίες αμετάβλητων αρμοδιοτήτων, οι οποίες αποτελούνται από εξειδικευμένα γραφεία με υπαλλήλους που

9 Max Weber, *Οικονομία και Κοινωνία 5. Κοινωνιολογία της εξουσίας*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας, 2009, σ. 24 κ.ε. Αναφέρεται σε Κτενάς, 2017, σ. 66-68)

αναλαμβάνουν μόνο συγκεκριμένες κατηγορίες υποθέσεων.

- Καθιερώνει αυστηρή ιεραρχία αξιωμάτων, μισθών και συντάξεων, στην οποία όλες οι βαθμίδες υποχρεούνται να λογοδοτούν στην ανώτερή τους. Ωστόσο, το ιδανικό της εξιδείκευσης αποτρέπει τη ρύθμιση των υποθέσεων των υφισταμένων από τους ανωτέρους τους.
- Εστιάζει στα έγγραφα αρχεία που είναι απαραίτητα για υπολογισμούς και διεκπεραίωση των υποθέσεων.
- Διαχωρίζει πλήρως τον άνθρωπο από τα «εργαλεία» της εργασίας του. Στην προκειμένη περίπτωση, η μαρξικής προέλευσης ιδέα περί του χωρισμού των εργατών από τα μέσα παραγωγής επεκτείνεται από τον Βέμπερ σε ολόκληρη την κοινωνία. Αυτό το φαινόμενο εντείνεται όταν τα κράτη αρχίζουν να αναλαμβάνουν τη ρύθμιση ολόενα και περισσότερων πεδίων του βίου, οπότε και το σύνολο της ζωής τείνει προς την γραφειοκρατικοποίηση και ο διαχωρισμός προσωπικής και επαγγελματικής ζωής εντείνεται όλο και περισσότερο.
- Βασίζεται σε γενικούς, σταθερούς και αφηρημένους κανόνες για την αντιμετώπιση προβλημάτων και την επίτευξη αντικειμενικών και απρόσωπων σκοπών. Το απρόσωπο στοιχείο είναι μείζονος σημασίας για το γραφειοκρατικό φαινόμενο και σχετίζεται τόσο με τη συμπεριφορά του υπαλλήλου προς τον διοικούμενο, όσο και με την προσδοκία του διοικούμενου από τον υπάλληλο.
- Προκειμένου να καλύψει τις θέσεις από άτομα με τις κατάλληλες δεξιότητες, απαιτεί τον καταμερισμό της εργασίας. Αυτός εξασφαλίζεται μέσω της εκπαίδευσης, η οποία θυσιάζει τις εγκυκλοπαιδικές γνώσεις στο βωμό της εξειδίκευσης και άλλων εκμεταλλεύσιμων και συγκεκριμένων γνώσεων, η απόκτηση των οποίων πιστοποιείται μέσω από θεσμούς επίσης εξειδικευμένων εξετάσεων.

Η γραφειοκρατία αναδεικνύεται στον ορθολογικότερο τρόπο διεύθυνσης των σύγχρονων ζητημάτων χάρη στην τεχνική της ανωτερότητα, με τον Βέμπερ να αναφέρει: «Ένας πλήρως ανεπτυγμένος γραφειοκρατικός μηχανισμός διάκειται απέναντι στις άλλες μορφές ακριβώς όπως μια μηχανή απέναντι στους μη εκμηχανισμένους τρόπους παραγωγής αγαθών». Η ακρίβεια, η ταχύτητα, η μονοσημαντικότητα, η τήρηση των φακέλων, η συνέχεια, η διακριτικότητα, η ενότητα, η αυστηρή υπαγωγή, η μείωση των τριβών καθώς και των εμπραγμάτων και των προσωπικών δαπανών είναι αναπτυγμένα στο βέλτιστο δυνατό σημείο σε μια αυστηρά γραφειοκρατική, ιδιαίτερα σε μια μονοκρατική διοίκηση, μέσω των μεμονωμένων υπαλλήλων» (Κτενάς, 2017, σ. 71).

1.4 Κριτική του γραφειοκρατικού φαινομένου

Αν και στέκεται θετικά προσκείμενος απέναντι στην ορθολογικότητα της γραφειοκρατίας, ο Βέμπερ τολμάει να αναφερθεί και στους κινδύνους που ελλοχεύουν σε εκείνη. Αρχικά, προέβλεπε και φοβόταν ότι η διαρκής επέκταση της γραφειοκρατίας θα αποξήρανε σταδιακά τη ζωή, στερώντας από τον κόσμο το πάθος και το όραμα, ενώ θα περιόριζε τις επιλογές του σύγχρονου ανθρώπου, εγκλωβίζοντας τον στο «σιδερένιο κλουβί». Παράλληλα, η προοπτική μιας υπαλληλοκρατίας που θα οδηγούσε στην «κυριαρχία της κλίμας» θα κατέστρεφε την γνήσια πολιτική, καθώς ο ρόλος των γραφειοκρατών να εκτελούν εντολές δεν συνάδει με εκείνον του πολιτικού που καλείται να αναλαμβάνει ευθύνες και πρωτοβουλίες, έξω από τα στενά και προκαθορισμένα όρια της νόρμας και της κυριαρχίας.

Εν ολίγοις, για τον Βέμπερ, η γραφειοκρατική διαχείριση της ζωής φάνταζε αναπόφευκτη και θλιβερή, και γι' αυτό παρέμεινε επιφυλακτικός απέναντι στην Οκτωβριανή Επανάσταση, πιστεύοντας πώς έχει υποτιμηθεί από τους επαναστάτες η σημασία της γραφειοκρατίας στο σύγχρονο κόσμο, καθώς τα κρατικοποιημένα μέσα παραγωγής δεν συνεπάγονται και τον μαρασμό της γραφειοκρατικής μηχανής. Αντιθέτως, η ανάγκη οργάνωσης του συνόλου της κοινωνικής και οικονομικής ζωής από μια κεντρική αρχή είναι εξαιρετικά πιθανό να ενισχύσει τη γραφειοκρατική συγκέντρωση.

Η επιφυλακτικότητα του Βέμπερ για την εξέλιξη της ΕΣΣΔ φαίνεται να επιβεβαιώνεται από την κριτική που ασκήθηκε στο σοβιετικό καθεστώς από τον νεαρό τότε Κορνήλιο Καστοριάδη μέσα από την πολιτική ομάδα Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα που ίδρυσε από κοινού με τον Κλωντ Λεφόρ και η οποία αποπειράθηκε να ανταποκριθεί σε καινούριες επαναστατικές προκλήσεις, μεταξύ των οποίων και τον ορισμό της γραφειοκρατίας της εργατικής τάξης (Marcela Tovar – Restrepo, 2020, σελ.41).

Ξεινώντας ως μέλος του ΚΚΕ και συνεχίζοντας σε διάφορες τροτσκιστικές ομάδες, ο Καστοριάδης οδηγείται σε ρήξη με τον τροτσκισμό με αφορμή το «ρωσικό ζήτημα», δηλαδή τον χαρακτήρα του σοβιετικού κράτους. Διαφωνώντας με τον Τρότσκι και τη θεώρηση της γραφειοκρατίας ως ένα «παρασιτικό μόρφωμα», αποτέλεσμα των ιδιαιτεροτήτων των ιστορικών συνθηκών με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπο το «εκφυλισμένο», αλλά «εργατικό» κράτος της ΕΣΣΔ, ο Καστοριάδης υποστήριζε πως οι παραγωγικές σχέσεις της σοβιετικής Ρωσίας διατηρούσαν τα εκμεταλλευτικά χαρακτηριστικά τους, διαιρώντας την κοινωνία σε δύο τάξεις. Από τη μια πλευρά, υπήρχαν οι εκτελεστές -ή το προλεταριάτο-, δηλαδή οι ανειδίκευτοι εργάτες που είχαν στη διάθεσή τους την εργατική δύναμη και από την άλλη υπήρχαν οι διευθυντές, οι γραφειοκράτες που παρ' ότι δεν συμμετείχαν στην υλική παραγωγή, ήταν υπεύθυνοι για τη διεύθυνση και τον έλεγχο της εργασίας (Tovar – Restrepo, 2020, σελ.44).

Βασισμένος σε αυτές τις παρατηρήσεις ο Καστοριάδης εισήγαγε την έννοια του

γραφειοκρατικού καπιταλισμού, με την οποία αναφερόταν σε εκείνη την περίοδο του καπιταλισμού που ακολούθησε τον μονοπωλιακό καπιταλισμό και χαρακτηριζόταν από μια γενικευμένη τάση αλληλοδιδόησης του κράτους και του κεφαλαίου (Tovar – Restrepo, 2020, σ.43). Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, η ΕΣΣΔ αποτέλεσε το πρότυπο της άμεσης ιδιοποίησης της οικονομίας από το κράτος, αποτελώντας το τελικό στάδιο προς το οποίο κατευθυνόταν, από τη λογική της συγκέντρωσης, ο δυτικός γραφειοκρατικός καπιταλισμός (Tovar – Restrepo, 2020, σ.43). Μάλιστα, για τον Καστοριάδη, τα χαρακτηριστικά της γραφειοκρατίας που αναφέρθηκαν νωρίτερα συνδέονται με την απεριόριστη επέκταση της ορθολογικής κυριαρχίας, η οποία σύμφωνα με τον ίδιο πρόκειται για πυρηνική φανταστική σημασία του καπιταλισμού.

Αν ο Βέμπερ θεωρούσε την γραφειοκρατία απολύτως ορθολογική, έχοντας κάποιες επιφυλάξεις, για τον Καστοριάδη αποτελούσε το βασίλειο των ανορθολογισμών. Συνοπτικά, τα βασικότερα σημεία της κριτικής του είναι τα εξής (Κτενάς, 2017, σσ. 79-84)

- Η προώθηση της τυποποίησης, του εξορθολογισμού και του κατακερματισμού της εργασίας, ωθούν στην υιοθέτηση αναποτελεσματικών μεθόδων που δεν λαμβάνουν υπόψιν την πραγματική φύση της ανθρώπινης εργασίας. Συνεπώς, προκειμένου οι εργαζόμενοι να αποφύγουν τις συγχύσεις και τους ανορθολογισμούς που προκαλούνται, σπαταλούν χρόνο στην αναζήτηση τρόπων να παρακάμψουν τους κανονισμούς και να συνεχίσουν απρόσκοπτοι την παραγωγή.
- Η επικοινωνία μεταξύ των εργαζομένων αποτρέπεται από την εγγενή ροπή της γραφειοκρατίας προς την εξιδείκευση και την εξατομίκευση, διαμορφώνοντας μια διπλή πραγματικότητα στο γραφειοκρατικό διευθυνόμενο εργοστάσιο: από τη μια, έχουμε την τυπική οργάνωση της εργασίας ως απόρροια του σχεδιασμού της αποκομμένης από την παραγωγή διοίκησης και από την άλλη, τους εργάτες, οι οποίοι για να αποφύγουν τις δυσλειτουργίες στην παραγωγή, ωθούνται στην παραβίαση των γραφειοκρατικών οδηγιών, στη δημιουργία αυθόρμητων ομάδων εργασίας και τελικά στην υπέρβαση των όποιων προβλημάτων χάρη στην εμπειρική γνώση και στα «κόλπα της δουλειάς» που αποκομίζουν από την καθημερινή πρακτική.
- Η αποκομμένη από την πραγματικότητα γραφειοκρατική διοίκηση χωρίζει τον κόσμο της εργασίας σε διευθύνοντες και εκτελεστές. Οι πρώτοι αναλαμβάνουν την επίλυση προβλημάτων αγνοώντας τις πραγματικές συνθήκες εργασίας. Ο γραφειοκρατικός παραλογισμός αποκρυσταλλώνεται ιδανικά στις απεργίες ζήλου, στις οποίες το εργοστάσιο οδηγείται στην κατάρρευση εξαιτίας της πιστής εφαρμογής των διευθυντικών οδηγιών. Μάλιστα, παρατηρείται επιδείνωση της κατάστασης, όταν η γραφειοκρατική οργάνωση επιχειρεί να διορθώσει τους παραλογισμούς, αυξάνοντας τις βαθμίδες, τροφοδοτώντας τελικά τις ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες γραφειοκρατικές ομάδες.

Συμπερασματικά, ο ανορθολογισμός της γραφειοκρατικής οργάνωσης της παραγωγής

προκαλεί άσκοπες δαπάνες και σπατάλη χρόνου και εργασιακής δύναμης.

Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, θεμελιώδης αντίφαση του γραφειοκρατικού καπιταλισμού και συμπύκνωση όλων των ανορθολογικοτήτων του είναι η επιδίωξη της μετατροπής των ανθρώπων σε απρόσωπα γρανάζια μιας μηχανής και η ταυτόχρονη υπόρρητη επίκληση στην πρωτοβουλία τους, η οποία είναι απαραίτητη για να μην καταρρεύσει ολόκληρο το σύμπαν του¹⁰. Όπως θα γράφει αργότερα ο Καστοριάδης (Καστοριάδης, 1985, σελ.38), αυτή η αντίφαση διαπερνά, με διαφορετικό τρόπο, ολόκληρη τη σύγχρονη κοινωνία. Εντούτοις, εάν και εφόσον οι στοχεύσεις αυτής της τάσης ήταν εφικτές, οι άνθρωποι θα μετατρέπονταν σε αντικείμενα άνευ επιθυμιών και συνείδησης, ωθώντας τον καπιταλισμό στο τέλος του, αφού ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης βασίζει την ύπαρξή του στη στοιχειώδη αναφορά προς ενσυνείδητα και ποθούντα υποκείμενα (Αμάρατος, 2019, σ. 119). Όμως, η δημιουργική φύση της ανθρώπινης ύπαρξης αποτρέπει την απόλυτη πραγματοποίηση του καπιταλισμού, διατηρώντας τον στη ζωή και εγκλωβίζοντας τους ανθρώπους στην κατάσταση ετερονομίας και αλλοτρίωσης που ωθούν στα όρια της κοινωνικής αποσύνθεσης.

10 Αν και οι συνθήκες εργασίας έχουν μεταβληθεί σε σύγκριση με τις παρατηρήσεις του Καστοριάδη, ο διαχωρισμός σε διευθύνοντες και εκτελεστές παραμένει επίκαιρος. Οι εξελίξεις των τελευταίων ετών και η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα, έκαναν πραγματικότητα το πρόταγμα για μετατροπή της κοινωνίας σε αγορά, δηλαδή σε έναν τόπο και τύπο σχέσεων μεταξύ ανεξάρτητων ατόμων διαμεσολαβούμενων από το χρήμα. Έτσι, το φαινόμενο του γραφειοκρατικού καπιταλισμού μετατράπηκε σε νεοφιλελεύθερη γραφειοκρατία, η οποία, όπως ακριβώς είχε προβλέψει και ο Βέμπερ και ο Καστοριάδης, έχει επεκταθεί σε κάθε πτυχή της ζωής, επιβάλλοντας το μοντέλο της επιχείρησης σε ολόκληρη την κοινωνία. Εντούτοις, υπάρχει μια σημαντική διαφορά: η νέα μορφή της γραφειοκρατίας δεν επιδιώκει την καταστολή της συμμετοχής και της δημιουργικότητας των ανθρώπων, βασιζόμενη υπόρρητα σε αυτήν, αλλά προτρέπει στην εμποική και στη δημιουργία.

Συμπεράσματα 1^{ου} κεφαλαίου

Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις των τελών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα σε συνδυασμό με την γεωμετρική πρόοδο της τεχνολογίας πρόσφεραν την δυνατότητα σε αρχιτέκτονες και πολεοδόμους να πειραματιστούν, να προτείνουν και τελικά να διαμορφώσουν ένα νέο αστικό τοπίο που θα εκμεταλλεύεται σε μεγάλο βαθμό της σύγχρονες τεχνολογίες και θα προσπαθεί να οργανώσει την ανθρώπινη ζωή με τον βέλτιστο, ορθολογικότερο τρόπο. Ανάμεσα σε διάφορα ρεύματα του περασμένου αιώνα και κάποιες πρώιμες προτάσεις, εκείνο που ξεχώρισε και επηρέασε καθοριστικά την πορεία της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας ήταν το κίνημα του μοντερνισμού. Πιστό στην πεποίθηση για μια καθολική, αρχιτεκτονική αλήθεια, την ανωτερότητα των ειδιών και παθιασμένο με την σύγχρονη του τεχνολογία, το κίνημα και οι εκφραστές του, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, προσπάθησαν να δώσουν ορθολογικές και μαζικές λύσεις σε πρωτόγνωρα ζητήματα που ανέκυψαν στην πορεία του αιώνα.

Την ίδια περίοδο, η γραφειοκρατική οργάνωση των επιχειρήσεων (και του κράτους της Ε.Σ.Σ.Δ) εξέφραζε μια αντίστοιχη συμπάθεια στον ορθολογισμό, στον διαχωρισμό των ατόμων σε ειδικούς και ανειδίκευτους (Διευθυντές/Εκτελεστές), θέτοντας παρόμοιους στόχους και μέσα επίτευξης με εκείνα του μοντερνισμού. Τόσο η γραφειοκρατική οργάνωση, όσο και η αρχιτεκτονική του μοντερνισμού βασίζονταν σε αόριστους και γενικούς κανόνες αποκλείοντας τη δημιουργική δράση των εργατών και των κατοίκων, των οποίων όμως η αυτενέργεια ήταν απαραίτητη, ώστε η παραγωγή να είναι αποτελεσματική και ο χώρος βιώσιμος. Αυτό το παράδοξο τόνισαν και οι κριτικές που ασκήθηκαν ενάντια στον μοντερνισμό και στην γραφειοκρατική οργάνωση, υπογραμμίζοντας την άγνοια ή και αδιαφορία για την περιπλοκότητα της αστικής ζωής και την πραγματική φύση της ανθρώπινης εργασίας.

Κεφάλαιο 2

Συγκρίσεις της χωρικής θεωρίας του Λεφέβρ με την καστοριαδική
οντολογία

2.1 Παραγωγή του χώρου

Στο βιβλίο *The Production of Space* (1991), ο Λεφέβρ διατυπώνει τη θεωρία του για το χώρο, σύμφωνα με την οποία ο χώρος δεν είναι ένα κενό που αναμένει τη συμπλήρωση του με περιεχόμενο, αλλά είναι κοινωνικά παραγόμενος καθορίζει, βιώνεται και παράγεται από την κοινωνία (Gallico, 2016, σ. 63). Σύμφωνα με τον Λεφέβρ, ο χώρος είναι ταυτόχρονα προϊόν και διαδικασία της κοινωνικής δραστηριότητας που λαμβάνει χώρα μέσα στα πλαίσια των δομών και ιεραρχιών της εκάστοτε κοινωνίας. Έτσι, ο χώρος είναι αποτέλεσμα των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων περίπλοκων παραγόντων και στοιχείων που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίον συγκριμένες χωρικές δομές συνδέονται με λειτουργίες, αλλά και τη καθημερινή χρήση του χώρου. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή, η λειτουργική ικανότητα, η επιβολή και η διατήρηση της ιδεολογικής και πολιτικής εξουσίας και ελέγχου, η κάθε κοινωνία κάθε εποχής παράγει τον χώρο που αντιστοιχεί στις ανάγκες και τις προτεραιότητες της¹¹ (Zieleniec, 2018, σ. 5).

11 Σύμφωνα με τον Λεφέβρ, ο χώρος διακρίνεται σε τέσσερις κατηγορίες που αντιστοιχούν σε διαφορετικές περιόδους της ευρωπαϊκής ιστορίας. Αρχικά, εμφανίστηκε ο Απόλυτος Χώρος, ο οποίος περιγράφει τόσο εκείνο το εύφορο κομμάτι γης που αξιοποιήθηκε για την εγκατάσταση πληθυσμού, όσο και τον θρησκευτικό χώρο των αγροτικών κοινωνιών. Αργότερα, με την ανάδυση του αναπαραστατικού χώρου (representational space), που περιλάμβανε θρησκευτικούς και πολιτικούς συμβολισμούς, εμφανίστηκε ο Ιστορικός Χώρος, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον Μεσαιωνικό Χώρο των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής. Στη συνέχεια, η κυριαρχία του καπιταλισμού γέννησε τον Ασφαγή Χώρο, όπου τα πάντα καθορίζονται με βάση την ανταλλακτική τους αξία και επιδιώκεται χωρική ομοιογένεια. Ο Ασφαγής Χώρος δεν επιδιώκει μονάχα την αύξηση ή τη μείωση της αξίας, αλλά την εξέλιξη του αναπαραστατικού χώρου, μέσω της καταστροφής του χτισμένου περιβάλλοντος, των προϋπαρχόντων κοινωνικών σχέσεων και των διαφορών, αποτελούμενων από μνήμες και ταυτότητες. Ωστόσο, η αστική επανάσταση που οραματίζεται ο Γάλλος στοχαστής θα αποτελέσει αιτία για την κυριαρχία του Διαφοροποιημένου Χώρου,

Ο Λεφέβρ αναγνωρίζει τρεις διαστάσεις του χώρου: τη χωρική πρακτική (spatial practice), την χωρική αναπαράσταση (representations of space) και τους χώρους των αναπαραστάσεων (spaces of representations), οι οποίες διαρκώς μεταβάλλονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους επιτρέποντας στο χώρο να αλλάζει διαρκώς τη σύλληψη, την αντίληψη και τη βιωμένη εμπειρία (Milgrom, 2008, σ. 270)¹².

Η χωρική πρακτική είναι ο φυσικός χώρος της κοινωνίας, εκείνος που αναπαράγεται και χρησιμοποιείται σε καθημερινή βάση, περιλαμβάνοντας διασυνδεδεμένα δίκτυα δραστηριοτήτων ή αλληλεπιδράσεων που βασίζονται πάνω σε μια υλιστική βάση (μορφολογία, χτιστό περιβάλλον). Παρότι διασφαλίζει τη συνέχεια και ως κάποιον βαθμό τη συνεκτικότητα, η χωρική πρακτική ενώνει χώρους με μεγάλες αντιθέσεις.

Η χωρική αναπαράσταση αντιστοιχεί στον “χώρο των επιστημόνων, των πολεοδόμων, των τεχνοκρατών [...] τον κυρίαρχο χώρο κάθε κοινωνίας” (Λεφέβρ, 1991, σσ.38-39). Αυτός είναι ένας ασαφής χώρος (abstract space) που έχει διαμορφωθεί για το κεφάλαιο, το κράτος και την μπουρζουαζία με σκοπό την αναπαραγωγή των υπαρχόντων κοινωνικών σχέσεων μέσω του ελέγχου, της κυριαρχίας και της βίας (Gallico, 2016, σ.64, 65).

Τέλος, ο χώρος των αναπαραστάσεων περιγράφει όλους “τους χώρους που βιώνονται άμεσα δια των σχέσεων, των εικόνων και των συμβόλων των “κατοίκων” και των “χρηστών”. Είναι οι κυριαρχημένοι και παθητικά αντιλαμβανόμενοι χώροι, τους οποίους η φαντασία επιδιώκει να αλλάξει. Αυτοί οι χώροι φιλοξενούν την καθημερινότητα των κατοίκων και αποτελούν πεδίο έντονης διεκδίκησης ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα (Gallico, 2016, σ.65), αποτελώντας γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση ετεροτοπικών χώρων αντίστασης (Hamedinger, 1997)¹³.

Αυτές οι τρεις διαστάσεις του χώρου δεν είναι σταθερές ή απλές, ούτε χρωματίζονται από θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Ο χώρος, σύμφωνα με τον Λεφέβρ δεν είναι *tabula rasa*, αλλά μια “ενεργή στιγμή” που χρειάζεται “ενεργή παραγωγή” (Λεφέβρ, 1991 [1974]), στην οποία η κάθε διάσταση του χώρου συμβάλλει με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με την κοινωνία, τις δομές παραγωγής και την ιστορική περίοδο (Λεφέβρ, 1991 [1974], σ. 46).

αποτέλεσμα της ιδιοποίησης και της αυτοδιαχείρισης του χώρου της πόλης από τους κατοίκους της.

12 Milgrom, R., 2008, Lucien Kroll, *Design, difference and everyday life*. Αναφέρεται στο Gallico, 2016, σ. 63

13 Hamedinger, A. 1997, *Raum, Struktur und Handlung als Kategorien der Entwicklungstheorie. Eine Auseinandersetzung mit Giddens, Foucault und Lefebvre* [Space, structure, and action as categories of development theory. A discussion of Giddens, Giddens, Foucault und Lefebvre], Campus Verlag, New York. Αναφέρεται στο Gallico, 2016, σ. 65.

2.2 Καστοριαδική Οντολογία

Κατά τη διάρκεια της ενεργής συμμετοχής του στο ΣήΒ, τέθηκαν από τον Καστοριάδη τα ερωτήματα πάνω στα οποία θα βασιζόνταν οι προβληματισμοί των επόμενων δεκαετιών από τους οποίους θα προέκυπτε η διατύπωση του πολιτικού του προτάγματος, του προτάγματος της αυτονομίας, αλλά και η οντολογία της δημιουργίας. Εντούτοις, καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της σκέψης του έπαιξε η περίοδος που ακολούθησε, όταν και στράφηκε στη ψυχανάλυση ως αναλυόμενος και αναλυτής. Αντιλαμβανόμενος τη ψυχανάλυση ως μια αυτοστοχαστική διαδικασία με στόχο την επίτευξη αυτονομίας του αναλυόμενου και επαναδιατυπώνοντας τη φροϊδική σχέση του εαυτού με το ασυνείδητο, ο Καστοριάδης αναδεικνύει την έννοια της ριζικής φαντασίας και συνθέτει τη δική του θεώρηση για τη ψυχή και το υποκείμενο, σμίγοντας τη ψυχανάλυση με την κοινωνία και το χειραφετικό του πρόταγμα.

Η έννοια της ριζικής φαντασίας, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να γίνεται κατανοητή ως μια απλή αναπαράσταση ή καθρέφτισμα, ούτε να ταυτίζεται με την ψευδαίσθηση ή την παραμόρφωση, κατέχει πρωτεύουσα θέση στη φιλοσοφία του Κορνήλιου Καστοριάδη, αφού είναι εκείνη που επιτρέπει στα άτομα να γίνουν κοινωνικά όντα που σχετίζονται με το μη κοινωνικό, αποτελώντας παράλληλα εκείνη την παράμετρο του ανθρώπινου όντος που αντιστέκεται στην εργαλειακή λογική. Στην καστοριαδική οντολογία, το *ον* αποτελείται από διάφορα στρώματα, τα οποία ο φιλόσοφος θεωρεί ετερογενή και απερίσταλτα, αλλά απαραίτητα για τη διευκόλυνση της ανάδυσης των άλλων ως μια εντελώς νέας δημιουργίας (Tovar-Restrepo, 2020, σ. 94) *ex nihilo* και όχι *cum nihilo* (χωρίς μέσα και όρους) ή *in-nihilo* (χωρίς κάποιο σημείο αναφοράς). Με αυτόν τον τρόπο, ο Καστοριάδης έρχεται σε ρήξη με την κληροδοτημένη σκέψη που αντιμετωπίζει τη δημιουργία ως μια γραμμική διαδικασία ή μια διαδοχή αναπόφευκτων και σταδιακών συνεπειών. Στην καστοριαδική θεώρηση, η δημιουργία αναδύεται δίχως λογική συνέπεια, ούτε πρόκειται για αποτέλεσμα με συγκεκριμένο σκοπό, βρίσκει έρεισμα στις προηγούμενες μορφές, χωρίς όμως να μπορεί να προκύψει αιτιακά από αυτές. Εντούτοις, η έννοια της δημιουργίας δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ακαθόριστη, αποστασιοποιημένη ή χωρίς περιορισμούς και σχέσεις δημιουργία (Tovar – Restrepo, 2020, σ.104), αφού όπως αναφέρει ο ίδιος ο Καστοριάδης:

Δημιουργία σημαίνει, ακριβώς, τον ορισμό νέων καθοριστικότητων-την ανάδυση νέων μορφών, ειδών και ως εκ τούτου, ipso facto την ανάδυση νέων νόμων, των νόμων που ανήκουν σε αυτούς τους τρόπους του είναι. Γενικά, η ιδέα της δημιουργίας υπαινίσσεται ακαθοριστία μόνο και μόνο με την ακόλουθη έννοια: την ολότητα αυτού που δεν είναι ποτέ τόσο ολοκληρωτικά και εξαντλητικά «καθορισμένο» ώστε να μπορούσε να αποκλείσει (να καταστήσει αδύνατη) την ανάδυση νέων καθοριστικότητων (Castoriadis, 1997[1989] σσ. 368-269).

Από την ανάδειξη των ορίων στη συνολο-ταυτιστική λογική, προέκυψε η διατύπωση της έννοιας του μάγματος, το οποίο εκτός από το κοινωνικό και τη ψυχή, επεκτείνεται και σε καθετί υπάρχον. Σύμφωνα με τον ορισμό που παρατίθεται από τον Καστοριάδη, το μάγμα πρόκειται για “αυτό το οποίο μπορούμε να εξαγάγουμε (ή: μέσα στο οποίο μπορούμε να κατασκευάσουμε συνολιστικές οργανώσεις απροσδιόριστου αριθμού), αλλά που δεν μπορεί ποτέ να ανασυγκροτηθεί (ιδεατά) με συνολιστική (πεπερασμένη ή άπειρη) σύνθεση αυτών των οργανώσεων” (Καστοριάδης, 1978, σ. 479). Η λογική του μάγματος αποτελεί καθοριστική κατηγορία στην καστοριαδική οντολογία, αφού χάρη σε εκείνη γίνεται εφικτή μια κατάσταση υπαρξης όπου αποκλείεται η απόλυτη κυριαρχία του ντεντερμινισμού και η οποία ούτε απόλυτα καθορισμένη είναι, ούτε πλήρως χαοτική και ακαθόριστη.

Κάθε νέο, αναδυόμενο στρώμα μπορεί να οριστεί ως «δι' εαυτό», διαθέτει δηλαδή την ικανότητα να σχηματίζει τον δικό του κόσμο, ικανοποιώντας τους δικούς του στόχους μέσω της αυτοαναφοράς και κλειστών αυτοαναστοχαστικών μοτίβων (Tovar – Restrepo, 2020, σ. 95). Επιπλέον, έχει την ικανότητα αυτοαλλοίωσης και χαρακτηρίζεται από τρεις ουσιώδεις ικανότητες, δίχως τις οποίες δεν θα υφίστατο έμβιο ον: την πρόθεση της συντήρησης και της αναπαραγωγής, το αίσθημα που αναφέρεται στην ευχαρίστηση/απαρέσκεια και την παράσταση (Tovar – Restrepo, 2020, σ. 95), με την παράσταση να μην νοείται ένα τέλειο αντίγραφο του έξω κόσμου, αλλά η παρουσίαση μέσω της οποίας το έμβιο δημιουργεί τον δικό του κόσμο. Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, το ανθρώπινο Είναι αποτελείται από τις ακόλουθες στιβάδες: το δι' εαυτό, το έμβιο ον, το ψυχικό, το κοινωνικό, το κοινωνικο-ιστορικό και τις δύο δυνητικές στιβάδες της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας.

Όσο το ον παραμένει ακόμα στην εμβιακή στοιβάδα, κατάσταση που θεωρείται αυτιστική, τίθεται παντού και πάντα, ταυτόχρονα, ως αυτοτελικότητα και ως ιδιόκοσμος, χαρακτηριστικά που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα και αλληλοπροϋποτίθενται. Σε αυτή την κατάσταση, το βρέφος αντιλαμβάνεται ως μοναδικό κόσμο τον ίδιο του τον εαυτό, ο οποίος βιώνεται ως πηγή των πάντων, οπότε η ψυχή βρίσκεται σε μια κατάσταση αριότητας και αίσθηση παντοδυναμίας με την έννοια ότι πρόκειται για τη μόνη πηγή ικανοποίησης των αναγκών του και πηγή ευχαρίστησης (Tovar – Restrepo, 2020, σ.100).

Η επαφή του βρέφους με το πρώτο κοινωνικό ερέθισμα, δηλαδή «με το μητρικό μαστό ή το υποκατάστατό του» (Καστοριάδης, 1978, σ. 426) προκαλεί τη ρήξη της ψυχικής μονάδας, το άνοιγμα του εγκλεισμού. Εκλαμβάνοντας την πηγή της τροφής ως μέρος του εαυτού του, το βρέφος δεν έχει ακόμα τη δυνατότητα να αντιληφθεί την ύπαρξη του άλλου. Αυτό, θα συμβεί αρχικά με την «απουσία του μαστού» και αργότερα με την αδυναμία ελέγχου της εμφάνισης και εξαφάνισης της πηγής τροφής με το υποκείμενο να συλλαμβάνει τον άλλον βάσει της ιδιαίτερης συγκρότησης του ιδιόκοσμου του.

Η παραπάνω διαδικασία σηματοδοτεί το πέραςμα στην τριαδική φάση, με την οποία ξεκινάει ο εκκοινωνισμός της ψυχής. Οι κοινωνικές και φαντασιακές σημασίες

εγγράφονται στο παιδί από τον γονέα μέσα από την ομιλία και τη συμπεριφορά, τις οποίες ο γονεάς καθρεφτίζει ως κοινωνικό ον. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται για το νεογέννητο η πραγματικότητα της θεσμισμένης κοινωνίας, εσωτερικεύοντας τις φαντασιακές σημασίες της, δηλαδή τους θεσμούς, τις αξίες, τις δεξιότητες και σημασίες της κοινωνίας στην οποία (επιδιώκει να) ανήκει, μετασχηματίζεται σε ένα ον που έχει μια συγκεκριμένη, κοινωνικά κατασκευασμένη ταυτότητα και έναν κοινωνικό προσδιορισμό και το οποίο λειτουργεί με συγκεκριμένο τρόπο και κίνητρα στη βάση μιας ορισμένης “λογικότητας”, ώστε η συμπεριφορά του να θεωρείται σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά αναμενόμενη και να επιτρέπει στους υπόλοιπους να την κατατάξουν κοινωνικά, κάνοντας έτσι δυνατή τη λειτουργία της κοινωνίας.

Πρωταρχικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία κατέχει η έννοια της παράστασης και η ανάγκη της ψυχής για απόκτηση νοήματος. Η αρχική παράσταση του παντοδύναμου εγώ, κατόπιν η παράσταση ενός άλλου, ύστερα ενός αντικειμένου και τελικά αναρίθμητων παραστάσεων κοινωνικού νοήματος, συμβάλλει στη διάκριση ενός παραστασιακού ρου ως συνεχή ανάδυση παραστάσεων. Εδώ, κάνει την εμφάνισή της για πρώτη φορά τόσο η έννοια της δημιουργικότητας ως ικανότητα της ψυχής να δημιουργεί νέες μορφές, νέες παραστάσεις για τον κόσμο, όσο και η έννοια της αυτοαλλοίωσης, ως εξαφάνιση και αλλαγή των μορφών (Καστοριάδης, 1978, σ. 169). Αν και το βρέφος έχει ανάγκη την πρώτη μετουσίωση προκειμένου να επιβιώσει, εκείνη αποτελεί μια ατέρμονη διαδικασία που πραγματοποιείται μέχρι το τέλος της ανθρώπινης ζωής. Από αυτή την διαδικασία απορρέει και το επόμενο οντολογικό στρώμα του ανθρώπινου δι' εαυτό, το κοινωνικό άτομο, το οποίο σύμφωνα με τον Καστοριάδη συνδέει το ψυχικό, δηλαδή τον πυρήνα του ατομικού όντος με το κοινωνικο-ιστορικό, το οντολογικό στρώμα που έπεται του κοινωνικού ατόμου.

Η κατανόηση του Είναι ως δημιουργίας παρέχει έναν νέο τρόπο θεωρητικοποίησης της έντασης μεταξύ ψυχής και κοινωνίας, όπου ψυχή και κοινωνία δεν είναι δυνατό να νοηθούν χωριστά και χάρη στη ριζική φαντασία και την παραστατική της δυνατότητα μπορούν να κατασκευαστούν ως κοινωνικά-ιστορικά προϊόντα. Έτσι, το υποκείμενο, ως μια κοινωνική και ιστορική δημιουργία πρέπει να «κατασκευαστεί», κάτι που επιτυγχάνεται μέσω της μετουσίωσης της ψυχής. Εντούτοις, η κοινωνία δεν πρόκειται για ένα απλό άθροισμα των ατομικών ψυχών, αλλά αποτελεί προϊόν ενός ανώνυμου συλλογικού και του θεσμίζοντος φαντασιακού του. Η ικανότητα, λοιπόν, σύλληψης νέων μορφών μέσω της φαντασίας εκφράζεται στο ατομικό επίπεδο ως ριζική φαντασία και στο κοινωνικό ως κοινωνικό φαντασιακό, η αλληλένδετη σχέση των οποίων δημιουργεί άτομα και κοινωνία.

Προϊόν αυτού του δημιουργικού κύκλου είναι οι κοινωνικοί θεσμοί και οι κοινωνικές φαντασιακές σημασίες, εκείνος ο ιστός νοημάτων που διέπει, προσανατολίζει και κατευθύνει ολόκληρη τη ζωή της κοινωνίας με σκοπό τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής. Οι ΚΦΣ παρέχουν στην κοινωνία τις νόρμες, αξίες, γλώσσες, εργαλεία, διαδικασίες και μεθόδους δράσης και αντιμετώπισης του κόσμου (Marcela Tovar – Restrepo, 2020, σ. 111) και δίνουν απαντήσεις στα ερωτήματα που εγείρει η ίδια

η κοινωνία σχετικά με την ταυτότητα της, τις ανάγκες και τους στόχους της. Με άλλα λόγια, οι ΚΦΣ διαμορφώνουν και αποδίδουν την ταυτότητα στο κοινωνικό-ιστορικό προσδιορίζοντας τις ανάγκες της και τους μηχανισμούς ικανοποίησής τους (Αμάραντος, 2019, σσ. 51-52). Μέσω του έργου του κοινωνικού φανταστικού το κοινωνικό σημαίνει ταυτόχρονα δημιουργία, διάρκεια, αλλοίωση και καταστροφή των κοινωνικών θεσμών (Tovar – Restrepo, 2020, σ. 112) που επιτρέπει την ανάδυση νέων κοινωνικών μορφών, αποτελώντας το είναι του κοινωνικού-ιστορικού πεδίου. Η ιστορία είναι η εκδίπλωση της κοινωνίας ως αυτοδημιουργία.

Δίχως την ανάδυση ή δημιουργία των ΚΦΣ ή των κοινωνικών θεσμών, η ιστορία δεν θα ήταν τίποτε άλλο παρά μια διαρκής επανάληψη των ιδίων. «Η ιστορία είναι αδύνατη και αδιανόητη έξω από την παραγωγική ή δημιουργική φαντασία [...] όπως αυτό [το ριζικό φανταστικό] εκδηλώνεται ταυτόχρονα και αδιάρρηκτα στο ιστορικό πράττειν, και στη συγκρότηση, πριν από κάθε ρητή ορθολογικότητα, ενός σύμπαντος σημασιών» (Καστοριάδης, 1987, σ. 217).

Η λειτουργία των ΚΦΣ μέσα στο κοινωνικό πραγματικό γίνεται δυνατή, χάρη στο λέγειν και το τεύχειν. Αυτά, μαζί, παράγουν την απαραίτητη «ορθολογική επάρκεια» αυτού που αναδύεται από το εσωτερικό και το ενδογενές μαγματικό υπόστρωμα της κοινωνίας. Το τεύχειν αποτελεί την ταυτιστική διάσταση της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ το λέγειν πρόκειται για την ταυτιστική διάσταση που παρουσιάζεται κυρίως στη γλώσσα, στον βαθμό που και εκείνη είναι επίσης πάντοτε απαραίτητως ως ένας κώδικας (Tovar – Restrepo, 2020, σσ. 113,114).

2.3 Το πολιτικό πρόταγμα της Αυτονομίας

Όπως είδαμε και νωρίτερα, κάθε κοινωνία αυτοθεσμίζεται, δηλαδή δημιουργεί τον εαυτό την ως κόσμο, δημιουργώντας έναν ιδιόκοσμο. Η απόπειρα για προστασία του ιδιόκοσμού της από παρεμβατικές τάσεις του ριζικού φανταστικού και η διατήρηση αναλλοίωτων των φανταστικών σημασιών και των θεσμών της, ωθούν την κοινωνία σε κλείσιμο στον εαυτό της και στην παραγωγή ατόμων που εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή και την διατήρηση της. Αυτή η τάση ονομάζεται από τον Καστοριάδη κλειστότητα.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η αυτοθέσμιση των κοινωνιών καταλήγει να γίνεται με τρόπο που αποκρύπτει πως οι ίδιες συνιστούν πηγή της αυτοθέσμισής τους. Συνέπως, προκύπτει η θεώρηση πως κάποια εξωτερική πηγή ως προς τις κοινωνίες και την ιστορία τους παρέχει τους θεσμούς. Με τους τελευταίους να νοούνται ως φυσικά ορθοί, δίκαιοι ή και αναγκαίοι, η αμφισβήτησή τους νοείται όχι μόνο απαγορευτική, αλλά αδιάνοητη και ψυχικά αβάσταχτη.

Για τον Καστοριάδη, οι παραπάνω κοινωνίες διέπονται από την αρχή της ετερονομίας (έτερος+νόμος), υπογραμμίζοντας έτσι το γεγονός ότι για αυτές τις κοινωνίες ο νόμος προέρχεται από τον άλλο, είτε αυτός είναι ο Θεός, είτε η φύση, είτε οτιδήποτε άλλο.

Πρακτικά, αυτό μεταφράζεται με την εμφάνιση ενός ενδοκοινωνικού άλλου, ο οποίος υποστηρίζει ότι διαθέτει κάποια προνομιακή σχέση με τον εξωκοινωνικό άλλον, οπότε αυτοανακηρύσσεται σε αντίπροσώπο του επί της γης και της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς, ετερόνομες κοινωνίες συνιστούν και εκείνες στις οποίες κυριαρχεί κάποιο κοινωνικό στρώμα, άρα η άσκηση της εξουσίας και η λήψη των αποφάσεων στηρίζεται σε κάποια κοινωνική ιεραρχία. Επομένως, ως ετερόνομες περιγράφονται και εκείνες οι κοινωνίες που χωρίζονται σε κοινωνικές τάξεις ή σε διευθύνοντες-εκτελεστές, διάκριση η οποία εισήχθη από τον Καστοριάδη προκειμένου να περιγραφθεί η γραφειοκρατική λειτουργία του σύγχρονου καπιταλισμού (Λαζαράτος, 2018, σελ.188).

Στον αντίποδα των ετερόνομων κοινωνιών ο Καστοριάδης αντιπροτείνει το πολιτικό, κοινωνικό και ανθρωπολογικό πρόταγμα της αυτονομίας, τη δυνατότητα δηλαδή της κοινωνίας και του ατόμου να λαμβάνουν οι ίδιοι αποφάσεις για το μέλλον τους, παρέχοντας στον εαυτό τους τους θεσμούς τους, τις συλλογικές τους παραστάσεις και τις φαντασιακές σημασίες τους. Το πρόταγμα της αυτονομίας εκδηλώνεται δυναμικά σε δύο οντολογικές στιβάδες του ανθρώπινου όντος, αλλά και του όντος γενικότερα, το αυτόνομο υποκείμενο και την αυτόνομη κοινωνία, οι υπάρξεις των οποίων αλληλοπροϋπάρχουν. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος ο Καστοριάδης αναφέρει τα εξής για την αυτόνομη κοινωνία:

“[...] ονομάζω αυτόνομη μια κοινωνία, η οποία όχι μόνο ξέρει ρητά ότι η ίδια δημιουργεί τους θεσμούς της, αλλά έχει θεσμίσει τον εαυτό της κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ελευθερώσει το ριζικό φαντασιακό, και να είναι ικανή να αλλοιώσει τους θεσμούς της, με μια δραστηριότητα συλλογική αυτοανακλαστική ή αυτοστοχαστική, και διαβουλευτική” (Καστοριάδης 1990, σ. 89)

Δεδομένης της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στη θεσμισμένη κοινωνία και τα άτομα που της αντιστοιχούν, προκύπτει ότι η αυτόνομη κοινωνία αποτελείται από αυτόνομα άτομα, δηλαδή υποκείμενα αυτοστοχαστικά, ικανά να αμφισβητήσουν την κληροδοτημένη παράδοση, αρθρώνοντας δικό τους λόγο και πρόταγμα και την ικανότητα για στοχευμένη δράση.

Η ατομική αυτονομία δημιουργείται από τον Καστοριάδη έχοντας ως σημείο αναφοράς τη σχέση που έχει θεμελιωθεί ανάμεσα στο συνειδητό και το ασυνειδητό, αναφέροντας την πιθανότητα τα άτομα να αποκτήσουν συνείδηση των ασυνειδητών περιεχομένων, προχωρώντας στην τροποποίηση τους, έχοντας όμως πρώτα αναγνωρίσει την πρωταρχική τους καταγωγή (Tovar – Restrepo, 2020, σ. 117). Στηριζόμενος στο ρητό του Φρόυντ: «Όπου υπήρχε το Αυτό, πρέπει να μπει το Εγώ», ο Καστοριάδης γράφει για την αυτονομία του ατόμου τα εξής:

Πρέπει να πάρω τη θέση που έχει το Αυτό – τούτο δεν μπορεί να σημαίνει ούτε την κατάργηση των εννοήσεων, ούτε την εξαφάνιση ή την απορρόφηση του ασυνειδήτου, αλλά την αντικατάστασή τους ως αρχών λήψεως αποφάσεων. Η αυτονομία θα είναι η

κυριαρχία του συνειδητού πάνω στο ασυνείδητο (Καστοριάδης, 1978, σσ. 150-151).

Το πρόταγμα της αυτονομίας δεν μπορεί παρά να συλληφθεί ως συλλογικό εγχείρημα, ως ιδιοποίηση του ριζικού φανταστικού από τη θεσμίζουσα εξουσία με σκοπό τη δημιουργία θεσμών και κοινωνικών φανταστικών σημασιών, αλλά και την εγκαθίδρυση των κατάλληλων νόμων και πρακτικών. Προϋπόθεση είναι η αμφισβήτηση της κοινωνικής θέσμησης και η δημιουργία νέων σημασιών, θεσμών και πολιτικών ταυτοτήτων. Η εκπλήρωση της συλλογικής αυτονομίας αναγνωρίζει την κοινωνία και την ιστορία ως κοινωνικές δημιουργίες, δίχως να αποδίδονται σε εξωκοινωνικές πηγές. Γράφει σχετικά με αυτό ο Καστοριάδης:

Ως τότε θα έχει ανάγκη η ανθρωπότητα να κρύβεται από την Άβυσσο του εαυτού της και του κόσμου πίσω από θεσμιζόμενα ομοιώματα; Η απάντηση δεν μπορεί να δοθεί, αν δοθεί, παρά μόνον ταυτοχρόνως στο συλλογικό και στο ατομικό επίπεδο. Και στα δύο επίπεδα προϋποθέτει μια ριζική αλλοίωση της σχέσης με τη σημασία. Δεν είμαι αυτόνομος παρά μόνο αν είμαι αρχή αυτού που θα γίνει [...] και ξέρω πως είμαι τέτοιος (Καστοριάδης, 1995, σ.296)

Η άρρηκτη σύνδεση ατομικής και συλλογικής αυτονομίας συνεπάγεται, όπως θα δούμε παρακάτω, τη δημιουργία ενός κύκλου από τον οποίον τα υποκείμενα των δυτικών κοινοβουλευτικών καθεστώτων ή σύγχρονων «φιλελεύθερων ολιγαρχιών», όπως χαρακτηρίζονταν απ' τον φιλόσοφο, είναι αποκομμένα, παρ' ότι επιθυμούν και επιδιώκουν την αυτονομία. Συνεπώς, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο είναι εφικτό να σπάσουν αυτόν τον κύκλο, να γίνουν κομμάτι του και να αρχίσουν να τον πραγματώνουν πάλι από την αρχή.

Κάθε *ex nihilo* οντολογική δημιουργία συνοδεύεται από το παράδοξο η δημιουργία να προϋποθέτει τον εαυτό της. Επομένως, για παράδειγμα, η εμφάνιση του πρώτου κυττάρου σημαίνει πως εκείνο θα πρέπει να διαθέτει ήδη και τις λειτουργίες αναπαραγωγής του ή αντίστοιχα, η δημιουργία της πρώτης κοινωνίας προϋποθέτει και την ύπαρξη γλώσσας. Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται από τον φιλόσοφο πρωταρχικός (ή πρωτόγονος) κύκλος της δημιουργίας.

Συνεπώς, ο κύκλος της δημιουργίας χαρακτηρίζει και την ανάδυση μιας αυτόνομης κοινωνίας, ως *ex nihilo* δημιουργία, με τη διαφορά πως ο Καστοριάδης θέτει την αυτονομία ως πολιτικό πρόταγμα και όχι μόνο ως ένα απλό αντικείμενο φιλοσοφικής μελέτης, οπότε οι άνθρωποι είναι σε θέση να επιδιώξουν τη συνειδητή δημιουργία αυτού του ριζικά νέου προτάγματος, να το διεκδικήσουν και να παλέψουν για εκείνο. Με αυτόν τον τρόπο, εξηγείται και η ανάδυση του νοήματος της αυτονομίας σε ιστορικές περιόδους πολύ πιο δύσκολες και ετερόνομες.

Τα παραπάνω αναδεικνύουν την έλλειψη επιβολής εξαντλητικών καθορισμών των ανθρωπινων υποκειμένων της εκάστοτε θεμισμένης εξουσίας σε αναγκαιότητα, αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την ανάδυση της αυτόνομης κοινωνίας. Εκείνη

ίσως μπορεί να βρεθεί σε εκείνα τα άτομα, τα οποία επιθυμούν να βγουν από την ετερόνομη κατάσταση στην οποία βρίσκονται, οπότε αναπτύσσουν μια από κοινού πολιτική δραστηριότητα προκειμένου να θεσπίσουν την αυτόνομη κοινωνία. Αυτή η δραστηριότητα αποκαλείται πράξη και πρόκειται για το πρώτο βήμα εξόδου από τον κύκλο της αμοιβαίας προϋπόθεσης ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας. Ωστόσο, επειδή η αυτονομία δεν μπορεί να επιβληθεί στους ανθρώπους, ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πολιτικής πράξης καθίσταται η ενεργητικότητα των ανθρώπων που καλούνται να επιδιώξουν την αυτονομία τους.

Απ' τον ανοιχτό χαρακτήρα της αυτόνομης πολιτικής προκύπτει ακόμη ένα κρίσιμο ζήτημα περί της διαφάνειας και της δυνατότητας ακριβή προσδιορισμού της πολιτικής πράξης. Καθώς «είναι βέβαια μια συνειδητή δραστηριότητα και δεν μπορεί να υπάρξει παρά μέσα στη διαύγεια», αλλά ταυτόχρονα «είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από την εφαρμογή μιας προηγούμενης γνώσης» (Καστοριάδης, 1978, σ.115) η αυτόνομη πολιτική δραστηριότητα διαφοροποιείται από την κλασική μαρξιστική επαναστατική θεωρία που θεωρεί γνωστό τον τελικό στόχο, επιδιώκοντας την επιτήρηση ή επίτευξη της εφαρμογής των νόμων και της γνώσης που κατέχει. Γι' αυτό το λόγο, η καστοριαδική θεώρηση υπερβαίνει το φάντασμα της επαναστατικής θεωρίας, αναζητώντας τις στοχεύσεις της πολιτικής δράσης μέσα στην ζωντανή κοινωνική ζωή. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι η πολιτική δράση πρέπει να είναι τυφλή, ανίκανη να αναγνωρίσει τι είναι καλό και τι κακό για τους σκοπούς τις, οπότε εδώ ο Καστοριάδης εισάγει την έννοια της διαύγασης.

Ο Καστοριάδης δεν συλλαμβάνει την πολιτική ως στείρα εφαρμογή μιας ήδη υπαρκτής γνώσης ή θεωρίας, που σύμφωνα με τον ίδιο δεν είναι δυνατόν να υπάρξει στην ανθρώπινη κοινωνία, αλλά μονάχα στο πεδίο της τεχνικής, αλλά ως μια διαυγασμένη πολιτική πράξη, όπου πράξη και θεωρία προχωράνε παράλληλα, αλληλοτροφοδοτούμενες με τελικό προσορισμό την κοινωνική αλλαγή. Σύμφωνα με τον ίδιο τον φιλόσοφο, «η θεωρία θα ήταν αδύνατο να δοθεί εκ των προτέρων, εφόσον αναδύεται συνεχώς από την ίδια τη δραστηριότητα. Διαύγαση και μετασχηματισμός του πραγματικού πορεύονται, μέσα στην πράξη, σ' έναν αμοιβαίο προσδιορισμό (...) Όμως, στη λογική δομή του συνόλου που αποτελούν, η δραστηριότητα προηγείται από τη διαύγαση, διότι για την πράξη ο έσχατος βαθμός δεν είναι η διαύγαση, αλλά ο μετασχηματισμός του δεδομένου» (Καστοριάδης, 1978, σ.115)

Η έννοια της αυτονομίας συνδέεται βαθύτατα με τον απροσδιόριστο χαρακτήρα της πολιτικής δραστηριότητας, επειδή ακριβώς η αυτονομία δεν μπορεί να περιγραφεί πλήρως εκ των προτέρων. Μονάχα οι άνθρωποι δίνουν το περιεχόμενο των νόμων και τον νόημα της ζωής, οπότε αυτή η αποσπασματικότητα, η διαρκής τροποποίηση και ανανέωση αντί να γίνεται αντιληπτή ως τροχοπέδη της πολιτικής ζωής, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κάλεσμα στους ανθρώπους να ανακαλύψουν τι σημαίνει να είναι κανείς ελεύθερος.

Συμπεράσματα 2^{ου} κεφαλαίου

Συνδυάζοντας τη θεωρία του Λεφέβρ για την παραγωγή του χώρου, σύμφωνα με την οποία κάθε κοινωνία παράγει τον χώρο που αντιστοιχεί στην κοινωνική οργάνωση της, αλλά και την καστοριαδική οντολογία που υποστηρίζει πως οι κοινωνίες δημιουργούν τις δικές τους φαντασιακές σημασίες, προκειμένου να διατηρείται η εσωτερική συνοχή και αναπαραγωγή της κοινωνίας μπορούμε να ισχυριστούμε πως το μοντέρνο κίνημα, όπως αυτό εκφράστηκε στον 20ο αιώνα, δεν φέρει μονάχα κάποια κοινά χαρακτηριστικά με την γραφειοκρατική οργάνωση, αλλά αποτελεί χωρική έκφραση των ετερόνομων γραφειοκρατικών κοινωνιών, μια φαντασιακή σημασία τους.

Ωστόσο, σύμφωνα με την καστοριαδική οντολογία η ετερονομία δεν αποτελεί μονόδρομο για τις ανθρώπινες κοινωνίες. Τόσο τα άτομα, όσο και η κοινωνία διαθέτουν δύο δυνητικές στιβάδες, την ατομική και τη συλλογική αντίστοιχα, που τους παρέχουν την δυνατότητα της Αυτονομίας, δηλαδή την δυνατότητα να αυτοθεσμίζονται, αλλά με τρόπο ώστε να ελευθερώνεται το ριζικό φαντασιακό, επιτρέποντας την αλλοίωση τω θεσμών μέσω μιας αναστοχαστικής δραστηριότητας.

Επομένως, αν ο μοντερνισμός αποτελεί τη χωρική έκφραση της γραφειοκρατικής κοινωνίας, θα πρέπει να υπάρχει μια αντίστοιχη για την αυτόνομη κοινωνία. Σπέρματα αυτής της πιθανής χωρικής έκφρασης, θα αναζητήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο μέσα από το «Δικαίωμα στην πόλη» και τις αστικές καταλήψεις.

Κεφάλαιο 3

Αναζητώντας τη χωρική έκφραση της Αυτονομίας

Αν, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, το μοντέρνο κίνημα εκφράζει χωρικά το φανταστικό της γραφειοκρατικής κοινωνίας, τότε μπορούμε να υποθέσουμε πως και η αυτόνομη κοινωνία που προτάσσει ο Καστοριάδης θα διαθέτει την αντίστοιχη χωρική της έκφραση. Ωστόσο, ο στοχαστής, μένοντας πιστός στο πολιτικό του πρόταγμα και δίνοντας σαφή προτεραιότητα στη βούληση και στη δημιουργική ικανότητα των μαζών, απέφυγε να δώσει μια αυστηρή μορφή στο πρόταγμα του, αλλά περιορίστηκε στη διατύπωση προσωπικής άποψης. Έτσι, επειδή τα κείμενα του Καστοριάδη δεν παρέχουν κάποια κατεύθυνση για τη χωρική μορφή της αυτόνομης πόλης, θεωρούμε αναγκαίο να στραφούμε για ακόμη μια φορά προς τα γραπτά του γάλλου στοχαστή Ανρί Λεφέβρ.

Προς το τέλος της ζωής του, σε ένα δοκίμιο στο οποίο διατυπώνει συνοπτικά το πρόταγμα του για τη ριζοσπαστική δράση, ο Λεφέβρ εκφράζει την αναγκαιότητα σύναψης ενός νέου “συμβολαίου πολιτών” (contract of citizenship). Αν και αυτή η παρότρυνση μπορεί να φαντάζει παράξενη για έναν Μαρξιστή, ο οποίος θα έπρεπε να θεωρεί την έννοια του δικαιώματος επινόηση της αστικής δημοκρατίας, ο Λεφέβρ παραδέχεται πως ένα τέτοιο συμβόλαιο δύναται να ανανεώσει τις επαναστατικές προοπτικές του προτάγματος των δικαιωμάτων (project of rights), αρκεί να επεκτείνεται και να εμβαθύνει σε ριζικό βαθμό το ήδη υπάρχον συμβόλαιο, το οποίο έχει μείνει अपарадлаκτο από την εποχή της σύλληψής του, τον δέκατο όγδοο αιώνα (Purcell, 2014, σ. 146).

Σ’ αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί πως για τον Λεφέβρ τα δικαιώματα δεν νοούνται ως θεϊκής ή φυσικής προελεύσεως, αλλά αποτέλεσμα πολιτικού αγώνα, εκφράζοντας τα συλλογικά αιτήματα ενεργών πολιτών και γι’ αυτό το λόγο υπάρχει η προοπτική διαρκούς ανανέωσης τους, ως αποτέλεσμα νέων πολιτικών αιτημάτων (Purcell, 2014, σ. 146).

Επιπλέον, το νέο πολιτικό συμβόλαιο που οραματίζεται ο φιλόσοφος δεν πρόκειται

για κάποιο δογματικό κείμενο, αλλά αποτελεί αφορμή για νέες πρωτοβουλίες, ιδέες και ερμηνείες. Για τον Λεφέβρ, η ιδέα του συμβολαίου μπορεί να αποτελέσει μοχλό ανανέωσης της πολιτικής ζωής, δίνοντας πνοή σε ένα κίνημα που ξεπερνώντας την ιδεολογία θα ανατρέπει την κυρίαρχη τάξη, καθιερώνοντας τη δικτατορία του προλεταριάτου (Purcell, 2014, σ. 146). Βέβαια, η δικτατορία του προλεταριάτου κατά τον Λεφέβρ δεν επιβάλλεται από το κόμμα που έχει καταλάβει την εξουσία του κράτους, αλλά προκύπτει από αυθόρμητες κινητοποιήσεις που έχουν ως στόχο την αντικατάσταση της αστικής εξουσίας και τον σταδιακό μαρασμό του κράτους, το οποίο, όσο θα δραστηριοποιείται ο κόσμος, τόσο θα χάνει τις εξουσίες του. Έτσι, η έννοια της αυτοδιαχείρισης, που τη συναντήσαμε και νωρίτερα στην αναφορά για τον Κορνήλιο Καστοριάδη, αποκτά κυρίαρχο ρόλο στο συμβόλαιο του Λεφέβρ.

3.1 Δικαίωμα στην πόλη

Άλλαξε τη ζωή! Άλλαξε την κοινωνία!... Οι νέες κοινωνικές σχέσεις έχουν την ανάγκη νέων χώρων, και αντίστροφα (Lefebvre, 1991 [1974], σ. 59)

Απόρροια της αυτοδιαχείρισης που προτείνει ο Λεφέβρ είναι και το δικαίωμα στην πόλη, το οποίο αναδεικνύει τη σημασία που δίνει ο γάλλος στοχαστής στη χωρική κατανόηση της πολιτικής, τοποθετώντας την πόλη στο επίκεντρο του οράματος του. Μάλιστα, στο βιβλίο του “Production of Space” αναφέρει ότι “κάθε επαναστατικό πρόταγμα, είτε ουτοπικό, είτε ρεαλιστικό, αν θέλει να αποφύγει την μετατροπή του σε απέλπιδα κοινοτοπία, πρέπει να οικειοποιηθεί ξανά το σώμα σε σχέση με την επανοικειοποίηση του χώρου, ως ένα αδιαπραγμάτετο κομμάτι της ατζέντας του” (Lefebvre, 1991[1974], σσ. 166–167) για να συνεχίσει λίγο αργότερα, λέγοντας:

Για καιρό, η επανάσταση καθοριζόταν είτε με βάση την πολιτική αλλαγή σε επίπεδο κράτους ή με όρους συλλογικής ή κρατικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής... Σήμερα, τέτοιοι περιοριστικοί ορισμοί της επανάστασης δεν επαρκούν. Η μεταμόρφωση της κοινωνίας προϋποθέτει τη συλλογική ιδιοκτησία και διαχείριση του χώρου από τα ενδιαφερόμενα μέλη και τα πολλαπλά, ποικίλα, ακόμα και αντικρουόμενα συμφέροντα τους (Lefebvre, 1991[1974], σ. 422).

Το ερευνητικό ενδιαφέρον του Λεφέβρ για το φαινόμενο των σύγχρονων πόλεων προέκυψε τη δεκαετία του '60, όταν ένιωσε πως οι καθοριστικές μάχες δίνονται πλέον στις πόλεις, τόπους που συνδέονται άμεσα με το φαινόμενο της εκβιομηχάνισης. Ωστόσο, απορρίπτοντας την οικονομιστική ιδέα που θέλει την πόλη ως χωρικό προϊόν της εκβιομηχάνισης, ο Λεφέβρ υποστήριξε πως η διαδικασία της αστικοποίησης αποτελεί μια αυτόνομη δύναμη. Για εκείνον, οι πόλεις αποτελούν ανθρωπινό φαινόμενο και δεν πρόκειται για προϊόν του βιομηχανικού καπιταλισμού, αφού προϋπήρχαν αυτού.

Ωστόσο, η εκβιομηχάνιση εντατικοποιεί τη διαδικασία αστικοποίησης, επεκτείνοντας την με εντατικούς ρυθμούς στο χώρο και μετατρέποντας την σε παγκόσμιο φαινόμενο (Lefebvre, 2003 [1970], σσ. 14–15). Επειδή, όμως, η πόλη πρόκειται για μια αυτόνομη οντότητα, δεν είναι πλήρως ελεγχόμενη (Lefebvre, 2003[1970], σσ. 14-15), οπότε εκτός από ευνοϊκές συνθήκες ανάπτυξης του καπιταλισμού σε μέγιστο βαθμό, κρύβει και τους σπόρους που δυνητικά μπορούν να οδηγήσουν στον τερματισμό του, παράγοντας διάσπαρτους χώρους που μπορούν να συντελέσουν στη δημιουργία κοινωνιών πέραν αυτού. Γι' αυτό το λόγο, θεωρεί αδιανόητη την κατανόηση της αντίστασης στον καπιταλισμό, δίχως την κατανόηση και ανανεωμένη σύλληψη της πόλης (Lefebvre, 1996, κεφ.3).

Σύμφωνα με την ανάλυση του Λεφέβρ, η πόλη δεν ταυτίζεται με την αστικότητα (urban), αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί μια υποβαθμισμένη εκδήλωση της, όπου κυριαρχεί η αξία της ανταλλαγής και η κατανάλωση προϊόντων θεωρείται η υπέρτατη δραστηριότητα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κυρίαρχο ρόλο παίζει η έννοια της ιδιοκτησίας, η οποία τμηματοποιεί την πόλη και καθορίζει την παραγωγή του χώρου με βάση τις ανάγκες των ιδιοκτητών. Ύστερα, για τη μέγιστη αξιοποίηση και εκμετάλλευση του χώρου, εκείνος χωρίζεται σε χρήσεις γης, οι οποίες σε συνδυασμό με τους αποστειρωμένους χώρους κατοίκησης οδηγούν στην αλλοτρίωση των κατοίκων, δυσχεραίνοντας τις συνθήκες για συνάντηση, παιχνίδι και αλληλεπίδραση μεταξύ τους (Purcell, 2014, 148, 149).

Το δικαίωμα στην πόλη, λοιπόν, εκφράζει την ανάγκη επανένταξης του χώρου στον ιστό των κοινωνικών σχέσεων (social connection) μέσω της ιδιοποίησης, δηλαδή τη διεκδίκηση από τους κατοίκους του χώρου που δικαιωματικά τους ανήκει. Μ' αυτόν τον τρόπο, η ιδιοποίηση μοιάζει με μια ριζική επαναπροσέγγιση της έννοιας της ιδιοκτησίας, αμφισβητώντας το ανήκειν της πόλης.

Κατά μια έννοια, η ιδιοποίηση είναι μια πράξη επαναπροσδιορισμού της πόλης, μια προσπάθεια μεταμόρφωσης της από μηχανή συσώρευσης κεφαλαίου σε ουσιώδες στοιχείο των συνεργατικών κοινωνικών σχέσεων των κατοίκων αστικών περιοχών (Purcell, 2014, 149). Σ' αυτό το σημείο, ο φιλόσοφος αναφέρεται στη πάλη ανάμεσα στη χρήση ανταλλαγής και χρήσης, ανάμεσα στην πόλη που έχει παραδοθεί στους καπιταλιστικούς μηχανισμούς και στην αστικότητα που επιχειρεί να μετατρέψει το χώρο σε ένα πεδίο σύνδεσης, μάθησης, έκπληξης και παιχνιδιού, ωθώντας τους κατοίκους να αναπτύξουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς, έχοντας πρώτα ξεπεράσει την αλλοτρίωση.

Κρίσιμη για την επίτευξη της ιδιοποίησης είναι αφενός η ενεργή συμμετοχή των ίδιων των κατοίκων και αφετέρου η αμφισβήτηση του δόγματος της αέναης οικονομικής ανάπτυξης. Οι κάτοικοι σπάνια έχουν την ευκαιρία να συμβάλλουν στην παραγωγή του χώρου, ενώ ακόμα και όταν συμβαίνει αυτό με τη μορφή της σύντομης και προσωρινής συμμετοχής, εκείνοι επιστρέφουν στην παθητική ζωή τους. Γι' αυτό, ο Λεφέβρ κάνει λόγο για “αληθινή και ενεργή συμμετοχή” (Lefebvre, 1996, σ. 145) που θα επιτρέπει στους κατοίκους να αντιλαμβάνονται την πραγματική τους δύναμη,

αναγνωρίζοντας την ικανότητά τους να διαμορφώνουν οι ίδιοι το αστικό τοπίο και τη συλλογική τους ζωή. Σ' αυτές τις νέες συνθήκες παραγωγής του χώρου μπορούν να συμμετέχουν επαγγελματίες, όπως αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, αρκεί να μην τους αφήνονται περιθώρια να επιβληθούν στις συλλογικότητες μέσω της ειδικότητάς τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Λεφέβρ θεωρεί πως η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία μπορούν να πάψουν να λειτουργούν ως μηχανισμοί αναπαραγωγής της υπάρχουσας ηγεμονίας στο χώρο, ενώ βλέπει τον αρχιτέκτονα να βιώνει μια "επίπονη αντίφαση" μέσω της οποίας το προϊόν αντικαθιστά τη δουλειά. Απελευθερωμένος πλέον από τις δυνάμεις που τον υποχρεώνουν σε στείρα εκτέλεση ενός έργου, ο αρχιτέκτονας θα μπορέσει να αποκτήσει αυτονομία και έτσι να απελευθερώσει την αρχιτεκτονική του φαντασία, να εκδηλώσει μέσω της δουλειάς του μια ευαισθησία απέναντι στους χρήστες, συμβάλλοντας στην πάλη για την έκφραση του δικαιώματος στην πόλη. Παράλληλα, είναι απαραίτητο η δημιουργικότητα, η αλληλεγγύη και η ευχαρίστηση να αποτελούν το νέο στόχο της παραγωγής, αντικαθιστώντας τα καταναλωτικά πρότυπα και την ανάγκη για παραγωγή όλο και περισσότερων αντικειμένων που τα συνοδεύουν, ενώ θα πρέπει να αλλάξει και η αντίληψη που βλέπει αντιμετωπίζει τη δημιουργία νέων κτηρίων ως τη βέλτιστη λύση για την αντιμετώπιση χωρικών αναγκών. Έτσι, συχνά η ιδιοποίηση παίρνει τη μορφή τροποποίησης ενός ήδη υπάρχοντος χώρου, είτε πρόκειται για πλατείες και δρόμους, είτε για κάποιο εγκαταλελειμμένο κτίριο όπως συμβαίνει στις καταλήψεις (Purcell, 2014, σ. 97).

3.2 Το φαινόμενο των κατειλημμένων χώρων

Στην παρούσα εργασία θεωρούμε την πρακτική των κατειλημμένων χώρων και κτιρίων τόσο ως μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης της αυτόνομης κοινωνίας που περιγράφει ο Καστοριάδης, όσο και μια απόπειρα άσκησης του δικαιώματος στην πόλη που περιγράφει ο Λεφέβρ. Ωστόσο, για να γίνει πιο κατανοητό το κίνημα των καταλήψεων, είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στο κοινωνικό υπόβαθρο από το οποίο πηγάζουν.

Νέα Κοινωνικά Κινήματα και Αστικά Κοινωνικά Κινήματα

Τα Νέα Κοινωνικά Κινήματα εμφανίστηκαν μετά τη δεκαετία του 1960 ως μια μορφή συλλογικής δράσης ενάντια στην αυξανόμενη γραφειοκρατία (Giugni et al., 2006)¹⁴, με σκοπό την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων όχι μόνο μέσω της οικονομικής αλλαγής, αλλά και με τη δημιουργία νέων πολιτιστικών προτύπων και συμβολι-

14 Giugni, M., Bandler, M., Eggert, N., 2006, *The Global Justice Movement: How Far Does the Classic Social Movement Agenda Go in Explaining Transnational Contention?*, UNRISD. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ. 12

κών προκλήσεων (Calhoun, 1993¹⁵; Fuchs, 2006¹⁶). Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η ταυτότητα, η αυτονομία, η πολιτικοποίηση της καθημερινής ζωής, η κινητοποίηση όλων, ανεξαρτήτως ταξικού προσδιορισμού και τα αντισυμβατικά μέσα.

Μια ξεχωριστή κατηγορία των Ν.Κ.Κ αποτελούν τα Αστικά Κοινωνικά Κινήματα (Α.Κ.Κ), τα οποία έκαναν την εμφάνισή τους ως νέες μορφές αντίστασης και μέθοδοι συλλογικής δημιουργίας της καθημερινής ζωής, επιδρώντας στην πολιτική διαδικασία (Castells, 1977)¹⁷. Ελλείπει ενός σταθερού ορισμού, ο όρος των Α.Κ.Κ χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους. Έτσι, ο Pruijt ορίζει τα αστικά κοινωνικά κινήματα ως «τα κοινωνικά κινήματα, μέσω των οποίων οι πολίτες προσπαθούν να επιτύχουν κάποιον έλεγχο στο αστικό τους περιβάλλον», εννοώντας το χτισμένο περιβάλλον, τον κοινωνικό ιστό της πόλης και τις τοπικές πολιτικές διαδικασίες (2007, σ.1)¹⁸. Για τον Mamadouh (Mamadouh, 1992)¹⁹, οι εναλλακτικές ιδέες για την πολιτική, κοινωνικο-πολιτιστική και χωροταξική οργάνωση της πόλης που αρθρώνουν αυτά τα κινήματα, έχουν ως στόχο την αστική κοινωνική αλλαγή, ενώ ο Castells το ορίζει στη βάση διεκδίκησης ριζικών αλλαγών στην πολιτική εξουσία, σε επίπεδο πόλης ή στην κοινωνία συνολικά (Castells, 1983)²⁰. Εκείνος εντοπίζει την ανάπτυξη των Α.Κ.Κ. γύρω από τρία βασικά θέματα: τη συλλογική κατανάλωση (τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παρέχει άμεσα ή έμμεσα το κράτος), την προάσπιση της πολιτισμικής ταυτότητας, όπως αυτή σχετίζεται και οργανώνεται γύρω από μια συγκεκριμένη περιοχή, και την πολιτική κινητοποίηση σε σχέση με το κράτος, εστιάζοντας στο ρόλο της τοπικής κυβέρνησης (Castells, 1983).

Χρησιμοποιώντας εγκαταλεειμμένους χώρους, διεκδικούν δικαιώματα που δεν απορρίπτουν απλώς τις κυρίαρχες πρακτικές και αντιπαραθέσεις με το κράτος, αλλά επιδιώκουν τη συμβολή τους στη συλλογική δημιουργία και στη ριζική αλλαγή στο χώρο της καθημερινής ζωή. Παρ' όλα αυτά, διάφορα φαινόμενα όπως οι ακτιβιστές *flaneur* ή οι οργανώσεις-δίκτυα που οργανώνουν τις συλλογικότητες σε παγκόσμιο επίπεδο, μετατρέπουν τα Α.Κ.Κ και σε παγκοσμιοποιημένο φαινόμενο (Ντάλιου, 2014, σ.14,15)

15 Calhoun, C., 1993. *New Social Movements of the Early Nineteenth Century*. *Social Science History*, Vol.17(3). Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ.12

16 Fuchs, C., 2006, *The Self-Organization of Social Movements*. *Syst. Pract. Action Res.* 19. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ.12

17 Castells, M., 1977. *The urban question. A Marxist approach*. (μτφρ. Α. Sheridan), Edward Arnold, London. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ.13

18 Pruijt, H.D., 2007. *Urban movements*. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ. 13

19 Mamadouh, V., 1992, *De Stad in Eigen Hand: Provo's, Kabouters en Krakers as Stedelijke Sociale Bewegingen [The city in our own hand: Provos, kabouters and squatters as urban social movements]*, Amsterdam, SUA. Αναφέρεται στο Ντάλιου 2014, σ.13

20 Castells, M., 1983, *The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements*, Edward Arnold, London. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ. 14

Αστικό Κοινωνικό Κίνημα Καταλήψεων

Ως κατάληψη περιγράφεται το παγκόσμιο φαινόμενο της παραμονής σε αχρησιμοποίητα ακίνητα ή γη, χωρίς νόμιμο τίτλο, τα οποία μπορεί να ανήκουν σε ιδιώτες ή στο δημόσιο (Ντάλιου, 2014, σ. 15). Ως φαινόμενο, οι καταλήψεις είναι αριετά παλιές, έχοντας ως σκοπό την κάλυψη αναγκών στέγης. Ωστόσο, ως αστικό κίνημα πρωτοεμφανίστηκαν στην Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του 1960²¹. Αρχικά, αποτελούσε μια διαδεδομένη πρακτική κατάληψης κενών κτιρίων προκειμένου να καλυφθούν στεγαστικές ανάγκες, αλλά σταδιακά μετατράπηκαν σε μέσο ικανοποίησης της ανάγκης ανάπτυξης κοινωνικών δραστηριοτήτων, διαφοροποιώντας τις με αυτόν τον τρόπο από τις καταλήψεις αγροτικής γης.

Σύμφωνα με τον Martinez (2013)²² οι καταλήψεις κατατάσσονται στα Α.Κ.Κ λόγω δύο χαρακτηριστικών: τα κοινωνικά δίκτυα και το πολιτικό πλαίσιο πάνω στο οποίο στηρίζεται η κάθε πρωτοβουλία. Τα πρώτα συμβάλλουν στη σύνδεση των καταλήψεων με άτυπους δεσμούς, αλλά και στην αλληλεγγύη μεταξύ ακτιβιστών και καταληψιών, ενώ το δεύτερο τις εντάσσει στην ευρεία κατηγορία των “αριστερών-ελευθεριακών κοινωνικών κινήματων”. Ωστόσο, ο παράνομος χαρακτήρας τους, η έμφαση στην αντικουλτούρα και η αυτοδιαχείριση τις διαφοροποιούν από τα περισσότερα Α.Κ.Κ.

Αστικές Καταλήψεις Κτιρίων

Οι μελέτες του φαινομένου των αστικών καταλήψεων καταλήγουν σε διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με τα κίνητρά τους. Μια μερίδα μελετητών ισχυρίζεται ότι οι καταλήψεις αποτελούν έναν συλλογικό φορέα με συγκεκριμένους στόχους, όπως η αναδιανομή των οικονομικών πόρων, η επίλυση στεγαστικών αναγκών, η αντίδραση στην κυρίαρχη πρακτική του λειτουργικού πολεοδομικού σχεδιασμού και η υλοποίηση του “ρομαντικού-μικρού-όμορφου”, η βελτίωση της κοινωνίας και η αλληλοβοήθεια. Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, οι καταλήψεις αποτελούν μέσα πολιτικής έκφρασης και αντικουλτούρας μέσω της απόρριψης των κυρίαρχων αξιών. Τέλος, υπάρχει και μια ακόμη άποψη που δεν θεωρεί πως υφίσταται κίνημα καταλήψεων, προτείνοντας κάθε περίπτωση κατάληψης να μελετάται ως μοναδική (Ντάλιου, 2014, σ.19)

Επίσης, γίνεται διάκριση των καταλήψεων σε αστικές καταλήψεις κτιρίων και σε

21 Ως φαινόμενο, οι καταλήψεις δεν περιορίζονται στον ευρωπαϊκό χώρο. Ακόμα πιο έντονη παρουσία έχουν στις χώρες του τρίτου κόσμου με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις φαβέλες του Ρίο ντε Ζανέιρο στη Βραζιλία και τις poblaciones του Σαντιάγο στη Χιλή.

22 Martínez, M.A.L., 2013, *The Squatters' Movement in Europe: A Durable Struggle for Social Autonomy in Urban Politics*, Antipode 45, 866–887. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2013, σ.17.

αστικές καταλήψεις κενής γης (Corr, 1999²³, Pruijt, 2013²⁴). Οι πρώτες, στις οποίες και θα επικεντρωθούμε στην παρούσα εργασία, αφορούν καταλήψεις ήδη υπάρχοντων κτιρίων στα οποία είτε κάποιος διαμένει, είτε τα χρησιμοποιεί χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη, με σκοπό την μακροχρόνια χρήση τους, ενώ οι δεύτερες περιγράφουν αχρησιμοποίητα τμήματα γης εντός του αστικού ιστού, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αυτοστέγαση μέσω αυθαιρέτης δόμησης (Ντάλιου, 2014, σ.19).

Η ποικιλομορφία που εμφανίζουν οι αστικές καταλήψεις, ωθούν στη χρήση διαφορετικών κριτηρίων ταξινόμησης. Η πιο λεπτομερής και εξειδικευμένη, η οποία πλέον υιοθετείται από ολοένα και περισσότερους συγγραφείς είναι η ταξινόμηση του Pruijt (2013). Εκείνος ταξινομεί τις καταλήψεις ανάλογα με τα γνωρίσματα των ατόμων που συμμετέχουν, τον τύπο κτηρίων που τελούν υπό κατάληψη, το πλαίσιο τους, τα αιτήματα της ακτιβιστικής δράσης και τον τρόπο οργάνωσης και κινητοποίησης τους, διακρίνοντας τις πέντε ακόλουθες κατηγορίες:

1. Καταλήψεις λόγω στέρησης
2. Καταλήψεις ως εναλλακτικός τρόπος ζωής
3. Καταλήψεις για τη δημιουργία εναλλακτικών/κοινωνικών επιχειρήσεων – Κοινωνικά Κέντρα
4. Καταλήψεις με στόχο τη συντήρηση διατηρητέων κτιρίων
5. Πολιτικές καταλήψεις.

Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στην τρίτη κατηγορία, εκείνη των κοινωνικών κέντρων.

Ο όρος των κοινωνικών κέντρων περιγράφει κατεληγμένους, ενοικιασμένους ή συνεταιριστικούς χώρους που χαρακτηρίζονται από την επιθυμία να είναι αυτόνομοι και αυτοδιαχειριζόμενοι χρησιμοποιώντας μορφές άμεσης δημοκρατίας. Η 'οριζοντιότητα', η συνεργασία και η αλληλεγγύη αποτελούν θεμελιώδεις αξίες τους, ενώ συχνά συνδέονται με την έννοια του 'αντι-καπιταλισμού' (Pickerill and Chatterton, 2006, σ. 3).

Αν και τα κοινωνικά κέντρα έχουν αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία λόγω των φαινομένων εξευγενισμού και της ευρύτερης ιδιωτικοποίησης των αστικών κέντρων, η προέλευση τους εντοπίζεται στο ιταλικό κίνημα της εργατικής αυτονομίας που άνθισε στα μέσα της δεκαετίας του 1970²⁵ (Ντάλιου, 2014, σ.26). Το πρώτο κύμα τέτοιου

23 Corr, A., 1999, *No trespassing. Squatting, rent strikes and land struggles worldwide*, South End Press, Cambridge, MA. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ. 19.

24 Pruijt, H., 2013, *The Logic of Urban Squatting: The logic of urban squatting in Europe*. *Int. J. Urban Reg. Res.* 37. Αναφέρεται στο Ντάλιου, 2014, σ.19,20

25 Περισσότερα για την επιρροή του ΣήΒ, εδώ: <https://notesfrombelow.org/article/workers-inquiry>

είδους καταλήψεων εμφανίστηκε σε ορισμένες αστικές περιοχές, όπως το Μιλάνο²⁶, όταν ομάδες νέων ξεκίνησαν να διεκδικούν την πόλη τους μέσω καταλήψεων δημόσιων χώρων και κενών κτιρίων, ενώ αναζωογονήθηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όταν οι καταλήψεις πολλαπλασιάστηκαν, σηματοδοτώντας τη δεύτερη γενιά καταλήψεων.

Εμπνέόμενα από τις ιδέες του αναρχισμού, ο οποίος αντιτίθεται σε κάθε αρχή -κυρίως του κράτους- που προϋποθέτει ή τροφοδοτεί κάθετες ιεραρχίες και αποδεινύεται καταπιεστική και κοινωνικά δυσλειτουργική, αλλά και της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας που επιτρέπει τη συνειδητή και ρητά αυτοδιοικούμενη και αυτοθεσμιζόμενη κοινωνία με ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στις λήψεις των αποφάσεων (Καστοριάδης, 1978)²⁷, τα κοινωνικά κέντρα επιχειρούν τη διεκδίκηση και επαναφορά της ιδέας των «κοιτών»²⁸.

Παράλληλα, χαρακτηρίζονται από αντι-καπιταλιστικές ιδέες, βασισμένες στην κριτική του σύγχρονου καπιταλισμού. Ωστόσο, η ρήξη τους με το υπάρχον οικονομικο-πολιτικό σύστημα δεν εκδηλώνεται με μεγάλες ρήξεις, αλλά πραγματώνεται μέσα από συνηθισμένες, καθημερινές πρακτικές. Μέσω αυτών, διεκδικούν την ικανοποίηση χωρικών αναγκών, είτε με μορφή διαμαρτυριών, είτε ως κατάληψη ενός χώρου. Διαφωνώντας με την αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας, ισχυρίζονται πως η ιδιοκτησία ανήκει σε εκείνους που τη χρησιμοποιούν, ενώ εναντιώνονται στην κερδοσκοπική χρήση της γης και την εμπορευματοποίηση της, απαιτώντας τον ριζικό επαναπροσδιορισμό των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και κατανομής των αστικών αγαθών (Ντάλιου, 2014, σ.31). Μ' αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο έρχονται σε σύγκρουση με τις σύγχρονες τάσεις μετατροπής των πόλεων σε κλειστές κοινότητες, της ιδιωτικοποίησης των δημόσιων χώρων, των πολιτικών εξευγενισμού και προαστικοποίησης, αλλά υποστηρίζουν

26 Ως αξιόλογα παραδείγματα ευρωπαϊκών καταλήψεων, αξίζουν να αναφερθούν επιγραμματικά το κίνημα των κράκερ στην Ολλανδία που πρωτο-εκδηλώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960, αλλά και η «ελεύθερη κομμούνα της Χριστιανίας», όπως αναδείχθηκε το 1971, ύστερα από κατάληψη των εγκαταστάσεων μιας παλαιάς στρατιωτικής βάσης στα περίχωρα της Κοπεγχάγης (Κονταράτος, 2014, σελ. 246).

27 Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί πως το καστοριαδικό πρόταγμα της Αυτονομίας δεν ταυτίζεται ιδιαίτερα με την αναρχική ιδεολογία. Πολλοί συνοπτικά, αναφέρουμε ότι ενώ η αναρχία θεωρεί τους θεσμούς ως πηγή και μέσο αναπαγωγής της εκμετάλλευσης και της αλλοτρίωσης, για τον Καστοριάδη αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι για την επιβίωση του ανθρώπου. Συνεπώς, ο προβληματισμός του καστοριαδικού έργου δεν εστιάζει στο κατά πόσο πρέπει ή δεν πρέπει να υφίσταται η εξουσία και οι θεσμοί, αλλά το ποιος καθορίζει τη δημιουργία και τον έλεγχο τους. Για πιο αναλυτική σύγκριση (Αμάραντος, 2018, σσ.165-176).

28 Σύμφωνα με τον Σταυρίδη (2016, σσ. 84-85) ως κοινοί χώροι μπορούν να χαρακτηρισθούν «οι χώροι που παράγονται από τους ανθρώπους στην προσπάθειά τους να θεσπίσουν έναν κοινό κόσμο που στεγάζει, στηρίζει και εκφράζει την κοινότητα που συμμετέχει σε αυτόν». Αυτοί οι χώροι διαφέρουν τόσο από τους ιδιωτικούς, όσο και από τους δημόσιους, εφόσον δεν δημιουργούνται ή ελέγχονται από κάποια αρχή. Αντίθετα, πρόκειται για μια σχέση ανάμεσα σε μια κοινωνική ομάδα που προσπαθεί να ορίσει και να μοιράσει μεταξύ των μελών της έναν νέο κόσμο. Και ενώ οι κοινοί χώροι είναι απ' τη σύλληψή τους σταθεροί και σαφώς προσδιορισμένοι, ώστε να διαχωρίζονται απ' ότι κρατιέται έξω, διατηρούν πορώδη χαρακτηριστικά που τους επιτρέπουν εμπλουτίσουν τις ανταλλαγές τους με άλλες κοινότητες. Έτσι, οι κοινοί χώροι μεταμορφώνονται σε εδάφη συνάντησης, τα οποία μπορούν να μετασχηματίσουν τις κυρίαρχες μορφές συμβίωσης.

έμπρακτα και διεκδικούν το “δικαίωμα στην πόλη”, αντιπροτείνοντας ένα νέο μετα-καπιταλιστικό τρόπο ζωής, ο οποίος στηρίζεται πάνω σε νέες κοινωνικές σχέσεις και αξίες, όπως εκείνη της χρήσης.

Αναμενόμενα, οι χειραφετικές διαστάσεις των καταλήψεων έρχονται συχνά αντιμέτωπες με μια σειρά προβλημάτων. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, το οποίο έχει αναδειχθεί σε σημείο τριβής ανάμεσα σε ακαδημαϊκούς, πολιτικούς, αλλά ακόμα και τους ίδιους τους καταληψίες είναι το ενδεχόμενο νομιμοποίησης των καταλήψεων. Στην προσπάθεια τους οι κοινωνίες να διατηρηθούν ως φυσικά ρυθμισμένες και μόνιμες, αντιμετωπίζουν κάθε κοινωνική αλλαγή από άμυνες ελεγχόμενες από κάθε κοινωνία ενάντια σε απειλητικές ή αντιφατικές κεντρικές σημασίες. Τα άτομα, εξαιτίας αυτού που ο Καστοριάδης ονομάζει ριζική θεμελιώδη δύναμη της κοινωνίας, είναι πάντοτε προετοιμασμένα να ανταποκριθούν σύμφωνα με το κυρίαρχο φαντασιακό (Tonar – Restrepo, 2020, σ.141). Γι' αυτό το λόγο, οι καταλήψεις συχνά αντιμετωπίζονται με τη μορφή καταστολής. Εντούτοις, σε μερικές χώρες υιοθετείται μια πιο διαλεκτική στάση που οδηγεί στη θεσμοθέτησή τους και η οποία συνήθως έχει δύο μορφές. Η πρώτη, η τελική θεσμοθέτηση, τις περισσότερες φορές συνεπάγεται το τέλος του κινήματος με το σύνολο των δραστηριοτήτων της κατάληψης να περνάει στον πλήρη έλεγχο του κράτους, ενώ η δεύτερη, η ευέλικτη θεσμοθέτηση, απαιτεί μια δύσκολη ισορροπία ανάμεσα στη συνεργασία με τους επίσημους φορείς και τον αντι-συστημικό χαρακτήρα του κινήματος (Membretti, 2007)²⁹. Κάποιοι ακαδημαϊκοί θεωρούν πως με αυτόν τον τρόπο ωθείται στην ενίσχυση της νομιμότητας της εξουσίας, ενώ για άλλους είναι ο μοναδικός τρόπος να εδραιωθούν οι επιτυχίες που έχουν επιτευχθεί, αρκεί να διατηρείται ο αυτόνομος χαρακτήρας τους και η κριτική στάση προς την πολιτεία.

Επιπλέον, ένα σημαντικό τροχοπέδη στη διάδοση των ιδεών των καταλήψεων συγκεκριμένα, αλλά και του ελευθεριακού χώρου ευρύτερα, είναι η τάση περιθωριοποίησης, η οποία να μεν προκύπτει και από τον φόβο της αστυνομικής καταστολής, δυσχεραίνοντας την εισροή νέων μελών και ενισχύοντας την γκετοποίηση των καταλήψεων, αλλά έχει τις ρίζες της στην τάση του ίδιου του κινήματος για κοινωνική απομόνωση. Ενδεικτικές είναι «οι μικρές και εφήμερες οργανωτικές ομαδοποιήσεις του, η επιφυλακτικότητα απέναντι στη λογική μιας εξωστρεφούς τακτικής και ιδεολογικής καθαρότητας με κάθε κόστος, ο αυτοεγκλεισμός στα στέκια και τις καταλήψεις, η αντιθεσμική υπερβολή που υπαγορεύει την αποφυγή του οτιδήποτε παραπέμπει σε κάποια «συστημική» ή ευρέως αναγνωρίσιμη δίοδο επικοινωνίας και δημόσιου διαλόγου» (Μαρκόπουλος, 2016, σ.91), αλλά και η επανάληψη κάποιων θεωρητικών εμμονών που αναπόδραστα προκαλούν αποστροφή σε έναν κόσμο που αναζητά τρόπο να ανανεώσει την θεωρητική του κατάρτιση και σκέψη προκειμένου να ανταποκριθεί στο σημερινό χάος (Μαρκόπουλος, 2016, σ.99)

29 Membretti, A., 2007, *Centro Sociale Leoncavallo: Building Citizenship as an Innovative Service*. Eur. Urban Reg. Stud. 14, doi:10.1177/0969776407077742. Αναφέρεται στο Ντάλλιο, 2014, σ.48

Συμπεράσματα 3^{ου} κεφαλαίου

Σύμφωνα με τον Φίσερ, η αντικαπιταλιστική ρητορική, όπως αυτή εκφράζεται μεταξύ άλλων και στην ποπ κουλτούρα μέσα από ταινίες, σειρές κλπ ενσαρκώνει αυτό που ο Robert Pfaller ονομάζει «δια-παθητικότητα»: τα προϊόντα μαζικής διασκέδασης είναι αντικαπιταλιστικά για εμάς, ώστε εμείς να μπορούμε να συνεχίσουμε την υπερκατανάλωση δίχως τύψεις (Φίσερ, σ.24). Παράλληλα, οποιαδήποτε προσπάθεια που εστιάζει στην ηθική κριτική, υπογραμμίζοντας την εξαθλίωση ως απόρροια του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας, είτε αυτή παίρνει τη μορφή πολέμου, πείνας, φτώχειας ή περιβαλλοντικής καταστροφής, καταρρίπτεται χαρακτηρίζοντας όλα αυτά τα δεινά ως αναπόσπαστα κομμάτια της πραγματικότητας, ενώ η ιδέα και μόνο του εκμηδενισμού τους γίνεται αντιληπτή ως αφελής ουτοπισμός (Φίσερ, σσ. 29-30).

Επομένως, βρισκόμαστε πλέον σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι, όπου δεν αρκεί η κριτική στον καπιταλισμό, αλλά απαιτείται η αναζήτηση μιας εναλλακτικής πρότασης που θα πείθει για την βιωσιμότητα και την εφαρμοστικότητα της. Σε χωρικό επίπεδο, σπέρματα αυτής της πρότασης απέναντι στην φιλελευθεροποίηση και γραφειοκρατικοποίηση των πόλεων, στέκεται το κίνημα το καταλήψεων και τα κοινωνικά κέντρα, τα οποία δεν περιορίζονται σε μια δίχως αντίκρισμα αντι-καπιταλιστική κριτική, αλλά επιδιώκουν την εγκαθίδρυση μιας διαφορετικής κοινωνίας. Επομένως, οι αντι-συστημικές τους πρακτικές, αμφισβητούν τις κυρίαρχες ιδέες και επιθυμούν μια διαφορετική κοινωνική οργάνωση, εντάσσοντας το κίνημα των καταλήψεων -και κυρίως τα κοινωνικά κέντρα- στις ετεροτοπίες, όπως αυτές ορίζονται από την Φουκώ και τον Λεφέβρ³⁰.

Το κίνημα των καταλήψεων απορρίπτει το γραφειοκρατικό πολεοδομικό σύστημα και τους κανόνες ρύθμισης της καθημερινότητας και προώθησης του κέρδους, ενώ επιθυμούν το απρόβλεπτο, την ποικιλομορφία και τη διαφάνεια, επιδιώκοντας να δώσει μια ταυτότητα στην πόλη μέσω της τοπικής άμεσης δράσης και της δημιουργικής συλλογικής χρήσης του αστικού χώρου (Ντάλιου, 2014, σ. 40)³¹. Οι χώροι των καταλήψεων αξιώνουν την εγκαθίδρυση μη καπιταλιστικών, συλλογικών, ισότιμων και αλληλέγγυων μορφών πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης,

30 Οι φουκωϊκές ετεροτοπίες πρόκειται για πραγματικούς χώρους μίας κουλτούρας ή ενός πολιτισμού, που αποτελούν μια μορφή ουτοπίας έξω από τους υπάρχοντες πραγματικούς χώρους, των οποίων την αμφισβήτηση και την ανατροπή επιδιώκουν (Foucault and Miskowiec, 1986), ενώ σύμφωνα με τον ορισμό του Λεφέβρ ως ετεροτοπίες νοούνται οι κοινωνικοί χώροι της δυνατότητας, όπου το διαφορετικό δεν είναι μονάχα πιθανό, αλλά θεμελιώδες, και προκύπτει από τις πρακτικές των ανθρώπων που κάνουν ο, τι αισθάνονται.

31 Αρκετά συχνά, οι δράσεις των καταλήψεων επηρεάζουν τις πολιτικές αστικής ανανέωσης. Στην περίπτωση του Βερολίνου, για παράδειγμα, η ανακοίνωση πολιτικών που επιδίωκαν την ολοκληρωτική κατεδάφιση μεγάλων τμημάτων της πόλης, δημιούργησαν έντονες αντιδράσεις, οι οποίες αποτέλεσαν αφορμή για την εισαγωγή του συμμετοχικού σχεδιασμού μαζί με μια πιο προσεκτική προσέγγιση των υλοποιούμενων παρεμβάσεων, ενώ εισήχθηκαν επιπρόσθετοι παράγοντες πέρα των οικονομικών, όπως πολιτιστικοί και κοινωνικοί (Ντάλιου, 2014, σ.40).

προσφέροντας εφαρμόσιμες λύσεις που ξεπερνούν τον καπιταλισμό. Μέσω της επιδιωκόμενης άσκησης του δικαιώματος στην πόλη, στοχεύουν στη διάρρηξη του κύκλου της ετερονομίας, κάνοντας πράξη τη θέσμιση της αυτόνομης κοινωνίας του Καστοριάδη.

Επίλογος

Οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται από την εμφάνιση του κορονοϊού και την επιβολή της καραντίνας και της κοινωνικής αποστασιοποίησης αναδεικνύουν νέες προκλήσεις τόσο για τις χειραφετικές πολιτικές, όσο και για τον ίδιο τον νέο-φιλελευθερισμό και τη γραφειοκρατική του οργάνωση. Όσο αναφορά τον δεύτερο, θεωρητικά βρίσκεται σε δυσμενή θέση, αφού η υγειονομική κρίση, η οικονομική κατάρρευση κρατικών οικονομιών που επιδεινώθηκε, αλλά δεν προκλήθηκε από τον κορονοϊό, και κυρίως η διαπίστωση πως το «ελεύθερο χέρι» της αγοράς αποδείχθηκε ανίκανο να διαχειριστεί μια κρίση τέτοιου μεγέθους, ζητιανεύοντας τελικά βοήθεια από τις αποδυναμωμένες κρατικές οικονομίες τράνταξαν τα θεμέλια του καπιταλιστικού ρεαλισμού, υπενθυμίζοντας πως ο καπιταλισμός και ο υποτιθέμενος ορθολογισμός που τον συνοδεύει κάθε άλλο παρά άτρωτοι είναι.

Την ίδια στιγμή, όμως, το εντεινόμενο κλίμα φόβου και αβεβαιότητας μέσα στο οποίο βυθίζεται η παγκόσμια κοινότητα, μοιάζει να ενισχύει την περαιτέρω κυριαρχία τους, αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια στην εμφάνιση και κυριαρχία οποιασδήποτε εναλλακτικής πρότασης. Τουλάχιστον, αυτό υποδεικνύει η ευκολία με την οποία σύσσωμη η κοινωνία αποδέχτηκε τα μέτρα της «κοινωνικής αποστασιοποίησης», στιγματίζοντας ως ανεύθυνη ή υπονομευτική οποιαδήποτε εναλλακτική φωνή εξέφραζε αμφιβολίες για τις κοινωνικές διαστάσεις των μέτρων, την σκοπιμότητα ή την αποτελεσματικότητά τους.

Εξίσου, ανησυχητική όμως είναι και η έξαρση των φαινομένων αστυνομικής βίας. Παρ' ότι το φαινόμενο αντιμετωπίζεται ως μια απόδειξη των κυβερνητικών προσπαθειών για «χουντοποίηση» της ελληνικής κοινωνίας με αφορμή το «κοινό καλό», η παράλληλη αύξηση αντίστοιχων φαινομένων σε διεθνές επίπεδο, μάλλον επιτρέπει μια διαφορετική ανάλυση που συσχετίζει τα συγκεκριμένα φαινόμενα με την

κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και την προστασία της ιδιοκτησίας³². Υπό αυτό το πρίσμα, λοιπόν, δεν πρέπει να θεωρείται τυχαίο πως στο στόχαστρο των αστυνομικών επιχειρήσεων έχει μπει λόγου χάρη το «άβατο» των Εξαρχείων και οι διάφορες καταλήψεις που στερούν από τους κατόχους της Golden Visa (και όχι μόνο) κενά κτίρια προς οικονομική εκμετάλλευση. Βέβαια, αποκορύφωμα της φιλελευθεροποίησης του δημόσιου χώρου αποτελεί η περίπτωση του Πρώην Αεροδρομίου του Ελληνικού, ένας χώρος που ενώ αρχικά προοριζόταν για μητροπολιτικό πάρκο ανοιχτό για όλους και όλες, τελικά κατέληξε χώρος αναψυχής γεμάτος με καζίνο, πολυτελή ξενοδοχεία και πολυώροφες κατοικίες με έντονα ταξικά χαρακτηριστικά.

Με βάση τα παραπάνω, η ανάγκη εύρεσης ενός νέου χειραφετικού προτάγματος ικανού να δώσει πειστικές απαντήσεις στις νέες προκλήσεις που αναδύονται στην μετα-πανδημιακή κοινωνία είναι αναγκαία. Είναι άραγε δυνατή η διεκδίκηση και εγκαθίδρυση νέων συλλογικών μορφών οργάνωσης της κοινωνικής ζωής όταν η κοινωνική αποστασιοποίηση καλλιεργεί την καχυποψία για τον Άλλον, ο οποίος πλέον αντιμετωπίζεται ως μια εν δυνάμει απειλή για τη δημόσια και ατομική υγεία; Μπορούν οι νέες τεχνολογίες να χρησιμοποιηθούν για την πρόληψη ασθενειών, χωρίς ωστόσο να καταπατούν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα στο όνομα της ασφάλειας; Υπάρχει τρόπος επανοικειοποίησης του δημόσιου χώρου και ενίσχυση της πολιτικής διάστασης της δημόσιας ζωής ή θα υπερισχύσει η ασφάλεια και ο ατομικισμός που υπόσχονται σλόγκαν σαν και το «Μένουμε Σπίτι»; Ποιός ο ρόλος του Δικαιώματος στην Πόλη σε μια εποχή που ο δημόσιος χώρος αναγεννήθηκε με τον κόσμο να στρέφεται ξανά σε εκείνον ελλείψη εναλλακτικών επιλογών εξόδου, αλλά ταυτόχρονα δαιμονοποιείται ως εστία διάδοσης του ιού, οδηγώντας σε πολιτικές καταστολής;

Οι απαντήσεις σε ερωτήματα σαν και αυτά, θα αποδείξουν αν η επιδημία αποτέλεσε αιτία επιδείνωσης της ισχύουσας κατάστασης ή αν θα ανοίξει το δρόμο για μια εναλλακτική θεώρηση της πολιτικής ζωής, ενισχύοντας το ενδεχόμενο πραγματικά αυτόνομων κοινωνιών.

32 Για τη σύνδεση ιδιοκτησίας και αστυνόμευσης: Neocleous, M., *A Critical Theory of Police Power*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Castoriadis, C., 1989 [1997], 'Done and To Be' στον τόμο D.A.Curtis (επιμ.) (μτφρ.) (1997) The Castoriadis Reader, Οξφόρδη, Blackwell.
2. Foucault, M., Miskowicz, J., 1986. Of other spaces. *diacritics* 22–27.
3. Gallico, T., 2016, Urban space interventions, appropriation and the creation of differential space: An analysis, of Berlin
4. Lefebvre Henry, 1991[1974], The Production of Space, Blackwell, Oxford,
5. Lefebvre, H., 1970 (2003), The urban revolution (μτφρ. Robert Bononno) Minneapolis, University of Minnesota Press
6. Lefebvre, H., 1996, Writings on cities (μτφρ. E. Kofman & E. Lebas). Cambridge, MA: Blackwell
7. Pickerill, J., Chatterton, P., 2006, Notes towards autonomous geographies: creation, resistance and self-management as survival tactics. *Prog. Hum. Geogr.*
8. Purcell, M., 2014, Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City, *JOURNAL OF URBAN AFFAIRS*, Volume 36, Number 1, σσ. 141–154
9. Stavrides, S., 2016, Common Space. The City as Commons, London, Zed Books
10. Tovar-Restrepo, 2020, M., Καστοριάδης, Φουκώ και Αυτονομία. Νέες προσεγγίσεις της υποκειμενικότητας, της κοινωνίας και της κοινωνικής αλλαγής, (μτφρ. Ροζαλί Σινοπούλου), Αθήνα, Εκδόσεις Πλέθρον
11. Zieleniec, A., 2018, Lefebvre's Politics of Space: Planning the Urban as Oeuvre, *Urban Planning*, Volume 3, Issue 3
12. Αμάραντος, Σ. 2019, Κορνήλιος Καστοριάδης - Χάνα Άρεντ. Η έννοια του πολιτικού, Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα
13. Καστοριάδης, Κ., 1978, Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας, (μτφρ. Σωτήρης Χαλκιάς, Γιούλη Σπαντιδάκη, Κώστας Σπαντιδάκης), Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος
14. Καστοριάδης, Κ., 1995, Χώροι του Ανθρώπου, Αθήνα, Ύψιλον
15. Καστοριάδης, Κ., Η γραφειοκρατική Κοινωνία 1. Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία, σ.38, 1985
16. Καστοριάδης, Κ., 1990, Οι ομιλίες στην Ελλάδα, Αθήνα, Εκδόσεις Ύψιλον
17. Κονταράτος, Σ., 2014, Ουτοπία και Πολεοδομία Τόμος Β', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
18. Κτενάς, Γ., 2016, Ατομική και κοινωνική αυτονομία: σπάζοντας τον κύκλο (ή αρχίζοντας τον), *Kaboomzine.gr*, 18/05/2022, <https://bit.ly/3Pud9PK>
19. Κτενάς, Γ., 2017, Γραφειοκρατία: εξορθολογισμός ή ανορθολογισμός; Από τον Μαξ Βέμπερ στον Κορνήλιο Καστοριάδη *Kaboom*, Τεύχος 3, Αθήνα
20. Λαζαράτος, Γ., 2018, Το παράθυρο του Καστοριάδη. Χάος, Άβυσσος, Απύθμενο, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
21. Μαρκόπουλος, Δ, 2016, Στη δίνη του Περιθωρίου. Σχόλια πάνω σε ορισμένες

παθογένειες του εγχώριου ελευθεριακού χώρου,Πρόταγμα, Τεύχος 9 , Αθήνα

22. Ντάλιου, Σ., 2014, Αναδιάρθρωση Αστικού Χώρου & Κοινωνικά Κινήματα Πόλης. Η περίπτωση των κατελιγμένων κοινωνικών κέντρων
23. Φίσερ, Μ., 2015, Καπιταλιστικός Ρεαλισμός: Υπάρχει άραγε εναλλακτική;, (μτφρ. Θέμης Πανταζάκος), Αθήνα, Εκδόσεις Futura

